

PLANANALYSE

7^E EN 8^E RONDE EO WIJERSPRIJSVRAAG

PLANANALYSE EO WIJERSPRIJSVRAAG

7^E EN 8^E RONDE

ijmeer - beerze reusel - deltapoort - vechtstreek

TECHNISCHE UNIVERSITEIT EINDHOVEN

Inleiding

De Eo Wijers-stichting heeft opdracht gegeven aan de technische universiteiten van Delft en Eindhoven voor het uitvoeren van een plananalyse naar aanleiding van de 7e en 8e ronde van de Eo Wijersprijsvraag. Het doel van deze analyse is tweeledig. Ten eerste is zij erop gericht een studie te maken van het resultaat van de beide rondes van de plancompetitie. Hierbij wordt aandacht besteed aan zowel de context van de verschillende prijsvraagopgaven als de aard, vorm en inhoud van de inzendingen die deze prijsvragen hebben opgeleverd. Bedoeling is om, voorbij het reeds gevelde juryoordeel, inzicht te krijgen in de ontwerpfiguren en oplossingsrichtingen die zijn voorgesteld door de verschillende inzenders en het analyseren van de conceptuele en functionele betekenis van deze plannen. De prijsvraag wordt in dit verband opgevat als een ‘visnet vol ideeën’ dat gelijktijdig een doorsnede vormt van de state-of-the-art van de Nederlandse regionale planvormingspraktijk en een meervoudige lezing van de regionale opgave in de respectievelijke plangebieden.

Het tweede doel van de plananalyse is het beschouwen van de werking van de prijsvraag in relatie tot de typologie van de ingezonden plannen en de positie van de Eo Wijersstichting binnen de praktijk van de regionale planvorming. Bijzondere aandacht gaat daarbij uit naar de beleidswijziging van de Eo Wijersstichting die heeft plaatsgevonden aan de vooravond van de 7e prijsvraagronde en welke erop gericht was te komen tot een grotere aandacht voor de uitvoerbaarheid van regionale plannen.

Methode

Binnen haar deelstudie heeft de TU/e zich gericht op een conceptuele analyse van de prijsvraaginzendingen. Hieronder moet in de eerste plaats worden verstaan de bijdrage van de ontwerpen aan het ruimtelijke (vak)discours, al dan niet in relatie tot de respectievelijk regio's. Concepten zijn in dit geval begrippen, thema's, variabelen, symbolen en tekens. Ze verwijzen naar de ontwerphouding of benaderingswijze van de inzenders, naar de interpretatie van de werkelijkheid die (impliciet) uit de inzending spreekt.

In feite worden de inzendingen beoordeeld en geïnterpreteerd 'los' van de situatie. De situatie c.q. de concrete prijsvraagopgave is vooral aanleiding om het conceptuele niveau te 'raken'. De behandeling van de inzending is reflexief, de inzending wordt niet in de eerste plaats beschouwd vanuit haar antwoordkarakter, maar in een vragende benadering geanalyseerd. Dat de inzendingen zijn geïnspireerd door dezelfde opgave en situatie is wel voorwaarde om ze te kunnen vergelijken en vergelijkenderwij-

ze, door het aangeven van overeenkomsten en verschillen, te kunnen interpreteren.

Producten

Het resultaat van de deelanalyse van de TU/e valt uiteen in een drietal producten:

- Een **quickscan** van de 7e en 8e ronde van de Eo Wijersprijsvraag (opgeleverd begin 2010);
- Een **vergelijkende analyse** van de inzendingen van de vier prijsvraagregio's in de 7e & 8e ronde: IJmeer, Beerze Reusel, Delta-poort en Vechtstreek;
- Een tweetal **agenderende essays** waarin wordt gereflecteerd op de positie van de Eo Wijers-stichting in het praktijkveld van de regionale planvorming.

Quickscan

Alvorens van start is gegaan met de feitelijke plananalyse is een eerste oriënterende verkenning uitgevoerd. Input voor deze verkenning waren een brede scan van de prijsvraaginzendingen uit de 7e en 8e prijsvraag alsmede de doelstellingen van de Eo Wijers-stichting, zoals vastgelegd in haar diverse beleidsdocumenten. Tevens is tijdens deze voorstudie een serie interviews afgenomen met directe betrokkenen uit de omgeving van de stichting (o.a. het 'bureau') en de regionale planningspraktijk.²

Analyse van de inzendingen

Voor de vergelijkende analyse van de ingezonden plannen is onderscheid gemaakt tussen drie niveaus van beschrijven:

- een beschrijving op het niveau van de inzending¹
- een beschrijving op regioniveau
- een 'meta'-beschrijving

1. Om praktische redenen is ertoe besloten om voor de analyse op inzendingniveau een selectie te maken uit het totale volume ingezonden plannen. De TU Delft heeft in dit verband een voorstel gedaan voor een shortlist per prijsvraagronde. Dit voorstel is op hoofdlijnen door de TU/e overgenomen. Binnen het overige deel van de plananalyse (op regio- en metaniveau) zijn de resterende plannen wel in beschouwing genomen.

2. Input hiervoor waren o.a. interviews met Hans Leeftang (Den Haag, 20 mei 2008); Jos Lambrechtsen (Eindhoven, 16 maart 2010); Henk van Blerck (Rhenen, 6 april 2010); Dienne van der Werf (Den Haag, 12 april 2010). Alsmede presentaties gegeven door Chaja Heyning en Frans de Nooij in Delft op 23 oktober 2009.

In zijn dissertatie uit 1991 stelt Wil Zonneveld dat ruimtelijke planconcepten “in kernachtige vorm, via woord en ook via beeld, uitdrukking [geven] aan de wijze waarop een planactor aankijkt tegen de gewenste ontwikkeling van de ruimtelijke inrichting, alsmede de aard van de interventies die noodzakelijk worden geacht”.³

Hij onderscheidt daarbij vijf functies die aan het planconcept kunnen worden toegedicht:

- *Cognitieve functie*
Heeft betrekking op de empirische veronderstellingen die zijn samengevat in het concept;
- *Intentionele functie*
Datgene wat noodzakelijk wordt geacht om bepaalde problemen op te lossen en verwachtingen waar te maken;
- *Institutionele functie*
Geeft aan hoe de zeggenschap over de ruimte is verdeeld, in termen van rechten, plichten en bevoegdheden;

- *Communicatieve functie*
De inzet van woord en beeld om overeenstemming te creëren over de definitie van een situatie en de hierop geënte handelingsconcepten;
- *Handelingsfunctie*
Het uitvoeringsniveau, het overbruggen van de kloof tussen doel- en probleemstelling, het vormgeven van instrumentarium en het nemen van maatregelen.

Deze globale functies zijn richtinggevend geweest bij het komen tot een begrippenkader voor de conceptuele beschrijving van de plannen op inzendingsniveau.

Nadat per inzending achtereenvolgens de cognitieve, intentionele, institutionele, communicatieve en performatieve aspecten van het planconcept zijn beschreven, is een vergelijking gemaakt tussen de respectievelijke ontwerpen. Daarbij is gepoogd per regio een aantal terugkerende conceptueel-inhoudelijke thema's te identificeren.

Teneinde een zo compleet mogelijk beeld te krijgen van de prijsvraagopbrengst zijn in deze fase ook de overige ontwerpen (d.w.z. de plannen die geen onderdeel waren van de oorspronkelijke selectie) meegenomen in de analyse.

De laatste stap van de analyse bestaat uit het identificeren van enkele motieven die de schaal van de individuele regio's overstijgen. Deze motieven hebben het karakter van 'meta-concepten', en kunnen worden gerelateerd aan referenties uit de literatuur.

3. Wil Zonneveld, *Conceptvorming in de ruimtelijke planning: Patronen en processen*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam, 1991

QUICKSCAN

Een drieluik van kennis

In reactie op het op de achtergrond raken van vorm en verbeelding in de Nederlandse planningscultuur van de jaren '60 en '70, streeft de Eo Wijers-stichting ernaar door middel van periodieke planprijsvragen het ontwerp op de bovenlokale schaal terug op de agenda te plaatsen.² Na een vliegende start met het succesvolle Plan Ooievaar als winnaar van de eerste ontwerpwedstrijd, volgen in de loop der jaren verschillende edities waarin uiteenlopende thema's en gebieden zijn belicht. Mede dankzij de ruime publiciteit die de prijsvragen genieten, bloeit in deze periode de belangstelling voor regionaal ontwerpen op, zowel in termen van maatschappelijke aandacht als in competentieontwikkeling binnen het vakgebied. Hierbij blijkt naast de stedenbouw, ook de landschapsarchitectuur zich nadrukkelijk te manifesteren als toonaangevende ontwerpdiscipline op de bovenlokale schaal. De verworvenheden van de ideeënwedstrijd ten spijt, constateert de stichting na afloop van de zesde prijsvraagronde dat de daadwerkelijke

uitvoering van plannen op regionale schaal nog altijd achterblijft. Ondanks alle elan blijkt de euforie van de prijsuitreiking³ maar moeizaam gemobiliseerd te kunnen worden als instigator van een realisatietraject, met als consequentie dat ontwerpen al snel in de bureaulade stranden en men weer overgaat tot de orde van de dag.

In antwoord hierop zet de stichting in 2005 een beleidswijziging in, en verlegt zij haar aandacht naar de 'koppeling tussen bovenlokale planvorming en uitvoering'.⁴ In de prijsvraag nieuwe stijl staat meer dan ooit de opdrachtgever centraal, als cruciale schakel tussen ontwerp en uitvoering. Van deze 'voorbeeldige' opdrachtgever wordt verwacht dat hij verantwoording neemt voor de opgave en vanuit die betrokkenheid een netwerk van stakeholders met elkaar verbindt. Opdrachtgever, ontwerper en prijsvraagorganisatie gaan een inspanningsverplichting met elkaar aan om door middel van een op maat geschreven prijsvraag te komen tot een ontwerp met een concreet realisatieperspectief.

Het resultaat hiervan is het ontstaan van een wedstrijd binnen de wedstrijd, waarbij regio's zich vooraf presenteren als kandidaat-plan gebied. Deze voorselectie vindt plaats in een viertal thematische werkconferenties en dient zowel om een keuze te maken uit de aspirant prijsvraaglocaties als om lokale partijen te ondersteunen bij het nauwkeurig formuleren van een opgave als uitgangspunt voor de ontwerpcompetitie. Zodoende wordt in het voortraject gebiedsspecifieke kennis van plaatselijke actoren gekoppeld aan planinhoudelijke expertise ingebracht door de Eo Wijers-stichting. Daarbij gaat andermaal bijzondere aandacht uit naar de rol van individuele spelers als kennisdragers in het planontwikkelingsproces. De werkconferenties zijn er echter niet op gericht de beweegruimte van de ontwerpers op voorhand te beperken door het vastleggen van dwingende kaders waaraan het plan zou moeten voldoen. Veeleer wordt de inzenders gevraagd in het ontwerp vanuit een pragmatische maar kritische houding te reflecteren op de geformuleerde opgave.

2. Deze tekst is een bewerking van: Bart de Zwart, 'A triptych of expertise. The design competition as an instrument to unite assignment, design and commissioner', in: Nancy Meijmans (red.), *Designing for a Region*. Amsterdam: SUN, 2010

3. Voorzitter van de Eo Wijers-stichting, Hans Leeftang, gebruikt herhaaldelijk de term 'feestjes' om de prijsvraagmanifestaties te duiden. Deze typering verwijst deels naar de prijsuitreikingen zelf, maar heeft duidelijk ook betrekking op het 'feest aan ideeën' dat de manifestaties moeten vormen. De term 'feest' krijgt hier een meer instrumentele lading en neemt de functie aan van kristallisatiepunt in een proces van gezamenlijke visievorming door ontwerpers, opdrachtgevers en lokale belanghebbenden.

4. Eo Wijers-stichting, *Businessplan 2005-2007*, p. 3.

De stichting ziet hierbij een vijftal rollen voor het ontwerp weggelegd:⁵

- Het verhelderen van de opgave door onderzoek van het territorium;
- De organisatie van samenwerking tussen actoren;
- Het inzicht geven in verdienend vermogen door het prospecteren naar nieuwe deelnemers, investeringsmogelijkheden en het opzetten van ruimtelijke consortia;
- De uitwerking van een helder langetermijnperspectief voor het gebied;
- Het voorstellen van concrete sleutelprojecten op korte termijn in functie van dit langetermijnperspectief.

Deze ontwerprollen hebben ook hun weerslag op de opzet van de prijsvraag. Zo wordt in de nieuwe structuur onderscheid gemaakt tussen een open ideeënfase, gevolgd door een besloten uitwerkingsfase waartoe slechts inzendingen toegang krijgen die in de voorgaande fase

zijn genomineerd. Doel is om tussen de eerste en tweede fase een slag te maken in het concretiseren van het plan. Een centrale rol is hierbij weggelegd voor de zogeheten streekjury, die optreedt naast de vakjury en die de specifieke kennis en belangen representeert van lokale partijen als gemeenten, waterschappen en natuurbeheerders. De streekjury fungeert aldus als een combinatie van klankbord en gedelegeerd opdrachtgever, wat onderstreept wordt door het feit dat het primaat van het juryoordeel verschuift van vak- naar streekjury in de overgang van de eerste naar de tweede prijsvraagfase.

Een ander element dat bijzondere aandacht krijgt in de wedstrijdopzet nieuwe stijl, is het meerschallige karakter van ruimtelijke opgaven op het regionale niveau. Emblematisch hiervoor, en als zodanig overgenomen als leidmotief, vormen vraagstukken rond waterbeheer. Door deze opgaven als vertrekpunt te nemen ontstaat een noodzaak om aanleidingen en effecten op verschillende schaalniveaus en met

verschillende tijdhorizonten in ogenschouw te nemen en samen te brengen in een coherente ruimtelijke strategie. Een bijkomend aspect van het waterthema is bovendien dat het, behalve een opstap voor verticale coördinatie tussen bestuurslagen, ook een opening vormt voor intersectorale samenwerking.

Concreet krijgt de meerschallige benadering vorm in een opgavedefinitie op regionale, subregionale en lokale schaal, die vraagt om samenhangende ontwerpuitkomsten op alle drie niveaus. Dit betekent achtereenvolgens: het uitwerken van een langetermijnperspectief voor het totale gebied; het opstellen van een ruimtelijk plan dat ingaat op de problematiek uit de prijsvraagopgave; en het aanwijzen van één of enkele strategische sleutelprojecten die direct kunnen worden opgepakt en die een beweging in gang zetten van waaruit het plan tot uitvoering kan worden gebracht.

Hoewel de exacte verhouding tussen visie, plan en project niet is geëxpliciteerd, suggereert de opzet een samenhang die verder gaat dan al-

5. Interview met Hans Leeftang, Den Haag, 20 mei 2008.

leen lineaire afstemming. Gezocht wordt, zo lijkt het, naar een planfiguur waarbij de laagste schaal niet slechts de detaillering is van het hoogste schaalniveau, maar waarbij een ruimtelijke strategie ontstaat die getransponeerd kan worden tussen verschillende schalen, termijnen en maten van abstractie. In een dergelijke geneste planstructuur spreekt een detail in het ontwerp zich in potentie evenzeer uit over het geheel, als dat de regionale visie als geheel handelt over cruciale details.

Nieuwe ronden, nieuwe kansen?

Onder het motto ‘De zevende, geen zwevende’, wordt de nieuwe aanpak voor het eerst in de prijsvraagronde van 2006 doorgevoerd. Uit de voorselectie van aanvankelijk vier potentiële locaties komen twee kandidaten als prijsvraaggebied naar voren. De twee regio’s zijn in verscheidene opzichten elkaars tegenpool. Aan de ene kant IJmeer, een watergebied in het verste delijkte Westen van Nederland dat al decennia

onderwerp is van hoogoplopende maatschappelijke en politieke discussies over de ruimtelijke ontwikkeling van Amsterdam en de satellietstad Almere. En aan de andere kant Beerze Reusel, een agrarisch productielandschap op de hoger gelegen zandgronden in het Zuiden van het land, dat traditioneel gekenmerkt wordt door een sterke publiekbestuurlijke hiërarchie en prominente vertegenwoordiging van de landbouwsector.

Begeesterd door de resultaten van de zevende prijsvraagronde heeft de Eo Wijers-stichting haar nieuwe aanpak ook in de editie van 2008 gecontinueerd – ditmaal in de regio’s Vechtstreek en Deltapoort (Drechtsteden). Opvallend aan de uitkomsten van de achtste prijsvraagronde is evenwel dat de innovatieve lijn die zo kenmerkend was voor de inzendingen van voorgaande editie, slechts gedeeltelijk is doorgezet. Dit laatste lijkt zowel te maken te hebben met de aard van de opgaven die in de laatste ronde worden aangeraakt, als met de kwantiteit en kwaliteit van de inzendingen.

Niettemin toont de Deltapoort/Vechtstreek-editie aan dat de lessen van de zevende ronde onverminderd relevant zijn.

De handelingscapaciteit van de ontwerpen blijkt in sterke mate verbonden te zijn met de mate waarin het plan in staat is een verbinding te leggen tussen enerzijds de ruimtelijke en anderzijds de bestuurlijke, politieke en economische aspecten van de regionale opgave.

In dit verband kan uit de twee voorbije edities van de Eo Wijersprijsvraag, behalve inspirerende voorbeelden, een viertal aandachtspunten worden afgeleid voor een ontwerpmatige aanpak op de bovenlokale schaal.

Ontwerpen ‘door de schalen heen’

De meerschalgige opzet van de ontwerpcompetitie vraagt ontwerpers na te denken over de effecten van hun plannen op verschillende niveaus. In eerste instantie kan hierbij gedacht worden aan ruimtelijke dimensies, maar minstens zo belangrijk zijn schaa sprongen in ter-

men van tijd en abstractie. Dit vraagt om een andere verhouding tussen schaalniveaus in het ontwerp.

Hoewel in een aantal prijsvraaginzendingen nog een reflex herkenbaar is die primaat geeft aan de productie van een integraal kaartbeeld op het hoogste schaalniveau, is de algemene teur van de ontwerpinzendingen dat traditionele blauwdrukplannen weinig soelaas bieden voor de regionale schaal. Ondanks het feit dat grand design in het versnipperde gebied rond de Drechtsteden een positieve impuls kan vormen tegen de zogenaamde verrommeling, lijkt de kracht van het regionale ontwerp juist voor een belangrijk deel te liggen in het aanbieden van meerdere soorten kennis op verschillende (schaal)niveaus. De thematische focus van de prijsvraag op de wateropgave laat hier zien hoe een relatie gelegd kan worden tussen micro- en macro-effecten, en vice versa. Bovendien heeft het parallel opereren op meerdere schalen een functie bij het adresseren van de verschillende actoren in het gebied en hun respectievelijke handelingskaders.

Onderzoek van het territorium

Hoewel aan elke editie van de prijsvraag een omlinjende vraagstelling voorafgaat, kan de prijsvraagopgave – met name in de zogenaamde ideeënfase – gezien worden als een uitnodiging aan de ontwerper om op zoek gaan naar een eigen lezing van gebied en opgave. De complexiteit van het regionale schaalniveau vormt in dit verband behalve een obstakel ook een kans, daar ze ruimte laat voor nieuwe interpretaties, die op hun beurt tot nieuwe oplossingen en inzichten kunnen leiden. Zo stelt de vakjury van de achtste prijsvraag in haar rapportage vast dat, hoewel de vraagstelling in de Vechtstreek op voorhand bestuurlijk sterk ingekaderd was, de inzendingen kansen hebben laten liggen in hun analyse van het gebied. De latente economische potenties in de streek van erfgoedtoerisme en private investeringen hadden voldoende aanknopingspunten kunnen bieden voor het formuleren van een innovatieve ontwikkelingsstrategie.

Het commentaar van de jury onderstreept het

belang van grondige exploratie, zeker ook in andere dan strikt ruimtelijke termen. Ontwerpmatige verkenningen hebben bewezen in soortgelijke situaties een waardevolle bijdrage te kunnen leveren, bijvoorbeeld door het testen van oplossingen op microniveau of het inzichtelijk maken van de collectieve impact van op het oog onbeduidende fenomenen.

Balans tussen formaliteit en substantie

Het vermogen om aansprekende beelden te produceren speelt een belangrijke rol in de capaciteit van het ontwerp om te communiceren en te verleiden. Het wekt in dit verband dan ook weinig verbazing dat de streekjury van de Vechtregio zich aangesproken voelde door de schilderachtige verbeelding van de streekidentiteit – culminerend in een vijgenbladvormig eiland als verwijzing naar het aards paradijs – zoals voorgesteld in één van de inzendingen in de achtste ronde. Daar dergelijke formele symboliek op landschappelijke schaal echter al snel zijn doel voorbijschiet, lijkt het zaak om bij het

ontwerpen een balans te vinden tussen vorm en inhoud. Dat wil zeggen: ontwerpen die verleidelijk, wervend en aansprekend zijn, maar gelijktijdig ook recht doen aan de complexiteit van de regionale opgave.

Zowel de eerste als tweede prijs van de IJmeercompetitie laten zien dat het terdege mogelijk is een ontwerp te maken dat ambitieus is vormgegeven en tegelijkertijd doordachte oplossingen biedt. De verbeeldende capaciteit van het ontwerp wordt hier aangewend als een wervende kracht. Al maken de inzendingen tevens duidelijk dat de uitwerking van deze kracht mede bepaald wordt door de constellatie van actoren waarin het ontwerp wordt ingezet. Ook in de prijsvraagronde voor de Drechtsteden wordt het ontwerp veelvuldig aangegrepen als visueel instrument om het gebied cognitief te (her)interpreteren, bijvoorbeeld door het draaien van kaartbeelden en de keuze voor bepaalde uitsneden en legenda's. Doel is hier vooral het verbeelden van een ruimtelijke eenheid in het diffuse overgangslandschap tus-

sen Rijnmond en Biesbosch, welke als geconstrueerde streekidentiteit een vertrekpunt zou moeten vormen voor regionale samenwerking. Hoewel het visuele instrumentarium nog beperkt is en de toepassing ervan niet in alle gevallen even zorgvuldig wordt uitgewerkt, laten de voorbeelden zien dat deze werking van het ontwerp potentieel zeker aanwezig is.

Het sleutelproject als steppingstone

Van cruciaal belang, ten slotte, vormen de sturingsconcepten die in het ontwerp aangewend worden om een koppeling te leggen tussen de realisatie van verschillende planelementen. In dit verband blijkt vooral de uitwerkingsronde van de prijsvraag in de regio Beerze Reusel een interessante exercitie om via het ontwerp bestuurlijk momentum, geldstromen en maatschappelijk draagvlak op lokaal niveau te combineren, als basis voor een project dat een effectieve bijdrage levert aan de regionale visie. Belangrijke rol is daarbij weggelegd voor de zogenaamde 'sleutelprojecten', die een pro-

minente rol hebben gekregen in de prijsvraag nieuwe stijl. Behalve dat een sleutelproject de proef op de som is van de in het plan geformuleerde visie – bijvoorbeeld het realiseren van een gescheiden watersysteem, zoals in de winnende inzending 'De Beerze op waterbasis' – vervult het tevens een essentiële rol in de instrumentatie van het plan. Een schakelmoment tussen visie en actie waarin uitspraken worden gedaan die verder reiken dan uitsluitend hetgeen waarover het project in directe zin handelt.

Verbindende verbeelding

De resultaten van de Eo Wijersprijsvragen laten een beeld zien van een ontwerppraktijk die in veel opzichten nog sterk in ontwikkeling is, maar niettemin een veelbelovend perspectief biedt op de vorming van plannen die visionair zijn zonder dat hun betrokkenheid op de realiteit in het geding is. Regionaal ontwerp lijkt hier een rol te kunnen spelen in het verbinden

van verschillende inhoudelijke en procesmatige dimensies van planontwikkeling en -uitvoering. Centraal staat het verbeeldenderwijs vinden van openingen om de ruimtelijke, bestuurlijke, politieke en economische aspecten van de regionale opgave in termen van het ontwerp met elkaar in verband te brengen, zonder ze eenvoudigweg te reproduceren. Het inschalen en synthetiseren van (ruimtelijke) fenomenen zijn daarbij cruciale bewerkingen, evenals de capaciteit van het ontwerp om te communiceren en te verleiden.

In de laatste twee edities van haar prijsvraagronde heeft de Eo Wijers-stichting aandacht gevraagd voor het realisatieperspectief van het ontwerp. Ze richtte zich daarbij in het bijzonder op de positie van opdrachtgevers en de rol van deze, vaak individuele, sleutelfiguren in het leggen van verbindingen tussen de verschillende actoren in de regionale arena. Anders dan voorheen is het in de plancompetitie nieuwe stijl niet alleen de ontwerppraktijk die de maat wordt genomen, maar wordt tevens

geprospecteerd naar institutionele capaciteit in het bestuurlijke veld.

De prijsvraag brengt hier drie verschillende kennislichamen bijeen: de gebiedsspecifieke kennis van lokale belanghebbenden en opdrachtgevers, de plan- en procesmatige deskundigheid binnen de prijsvraagorganisatie, en de expertise van de ontwerppraktijk. Binnen dit drieluik wordt het ontwerp in stelling gebracht om gestalte te geven aan een oplossingsrichting vanuit zowel zijn visievormende als procesvoerende capaciteit.

ANALYSE INZENDINGEN

IJMEER

XI Markeroog

Cognitief

Het plan conceptualiseert het IJmeer als het blauwe hart van een polaire stad aan weerszijden van het meer. Het hart vervult een dubbele functie: het scheidt de stedelijke flanken als schakel in een groene zone, en vormt gelijktijdig hun 'mentale middelpunt'.

Intentioneel

Het ontwerp zet in op het versterken van het IJmeer als zelfstandige entiteit. Dit moet voorkomen dat het meer uitgroeit tot een 'tweede Groene Hart'.

Institutioneel

Het creëren van een substantieel woningbouwcontingent op de nieuw aan te leggen plaat bij Almere Pampus moet een deel van de verstedelijkingsdruk in de regio opvangen. Door het versterken en in stand houden van de urbane en suburbane milieus aan west- en oostzijde van het meer kan de groen-blauwe zone tussen Waterland en Vechtstreek worden gevrijwaard.

Communicatief

Het IJmeer wordt onderdeel gemaakt van een vanzelfsprekende ('mystieke') schaalreeks: Noordzee, Waddenzee, IJsselmeer, Markermeer, IJmeer. Het vogelvluchtperspectief verruimt de conventionele oriëntatie op het IJmeer vanuit de stedelijke gebieden voor een blik vanuit de richting van het Markermeer. Als referentie voor de leefmilieus in de regio wordt de stadsregio Stockholm aangehaald.

Performatief

Het zand voor de aanleg van de nieuw op te spuiten plaat wordt gewonnen uit diepe troggen in de bodem van het meer. Deze troggen hebben een dubbelfunctie als slibvang en dragen bij aan de waterkwaliteit. Door het verplaatsen van de Oranjesluizen is een peilaanpassing van het IJmeer mogelijk. Hierdoor kunnen eenvoudig vaarverbindingen ontstaan tussen de verschillende oevers.

De IJwerken

Cognitief

De opgave wordt ingeschaald op het niveau van de Noordvleugel van de Randstad, veeleer dan het stadsregionale niveau van Amsterdam/Almere. Het plan brengt een onderscheid aan tussen het IJmeer en het Markermeer, waarbij het IJmeer de rol krijgt van toegankelijk 'binnenmeer', terwijl het Markermeer als 'buitenmeer' fungeert.

Intentioneel

Langs de oostflank van het meer wordt de as Utrecht-Almere-Purmerend (UAP) ontwikkeld. Ruggengraat van de ontwikkelingszone vormt de doorgetrokken A27 over de Markerdijk, waarmee tevens een nieuwe ring rond de hoofdstad wordt gesloten.

Institutioneel

Het plan zet in op een aantal grote woningbouwlocaties als tegenwicht voor het vrijwaren van Waterland. De ontwikkeling van de grote (infrastructurele) ingrepen vindt plaats via een nieuw op te richten Rijksdienst in de traditie van de dienst voor de IJsselmeerpolders.

Communicatief

Op twee plaatsen worden woonmilieus met een bijzondere kwaliteit gerealiseerd. In de Vechtstreek worden 'nieuwe landgoederen' ontwikkeld, terwijl ten noorden van Almere het vernatten van de polder aanleiding is voor vormen van wonen bij het water.

Performatief

De Markerdijk is nauwkeurig gedetailleerd, inclusief de aansluiting op de ondertunneling ter hoogte van Marken. De functie van de dijk is meervoudig: hij sluit de infrastructuurring rond Amsterdam; verbindt de oevers van Waterland en de Flevopolder als onderdeel van de ontwikkelingszone UAP; en scheidt het Markermeer en IJmeer, waterkundig en functioneel.

IJmeer

Cognitief

Het 'waterpark IJmeer' wordt opgevat als een landschapspark naar Engels model.

Intentioneel

Het plan introduceert het concept 'waterontginning' als antwoord op de verwachte teruglopende woningbouwbehoefte in de Noordelijke Randstad na 2030. Waterontginning maakt het mogelijk de kustlijn te vergroten waardoor nieuwe, bijzondere milieus rond het meer kunnen worden gecreëerd.

Institutioneel

Concurrerende leefmilieus worden ontwikkeld op basis van traditionele gebiedsontwikkelingsmodellen, met de nadruk op publiek-private-samenwerking, procesmanagement en vaandeldragers. Het ontwikkelen van de nieuwe eilanden op basis van een gesloten grondbaas moet ervoor zorgen dat ontwikkelingen in het gebied beheersbaar blijven.

Communicatief

Omschreven als het 'blauwe goud' wordt het water voorgesteld als belangrijkste 'asset' van de Noordvleugel. De gebruikte retoriek appelleert aan een heroïsche rol voor de waterstaatkunde.

Performatief

Aan de Waterlandse (voor)oevers worden kweekbassins met driehoeksmosselen ingezet om de kwaliteit van het water van het meer te verbeteren.

Lely's Water

Cognitief

Het IJmeer wordt gepositioneerd als onderdeel van een stedelijk netwerk op het schaalniveau van de Noordelijke Randstad. De ruimtelijke opgave voor het gebied wordt gelezen als exponent van deze (super)regionale verbanden.

Intentioneel

Het ontwerp concipieert het meer als een leegte te midden van de stedelijke en groen-blaauwe oevers. Aan de noordzijde verbindt een 'groene ladder' de oevers van de IJsselmeerpolders en Waterland, en creëert zo een natuurlijke verbindingzone die een zachte scheiding vormt tussen het IJmeer en Markermeer.

Institutioneel

In procesmatige zin zet het plan primair in op klassieke ontwikkelingsconcepten als integraliteit en verevening.

Communicatief

Het meer wordt voorgesteld als tegenpool van de verstedelijking: 'geen stad in het IJmeer, maar IJmeer in de stad'. Het ontwerp benoemt een schaalreeks van keringen: Afsluitdijk, Houtribdijk, en de nieuw te vormen atollen.

Performatief

Een drempel in de bodem van het IJmeer ter plaatse van de nieuwe rand met eilanden tussen Almere en Volendam moet wateropstuwing vanuit het Markermeer beperken.

DELTAPOORT

Kerend Tij

Cognitief

Het ontwerp beschouwt de Drechtsteden als collectief: één stad als draaischijf tussen een serie 'grote landschappen'. In ruimtelijke zin wordt de Deltapoort als stedelijke archipel opgevat, een stad waarvan de verbinding niet besloten ligt in het stedelijk weefsel maar in de dooradering: in het water en in de infrastructuur.

Intentioneel

Het plan voorziet in het bundelen en inpakken van aders en het onderscheiden van een laagdynamische en hoogdynamische zone. Daarnaast wordt een nieuw (semi)buitendijks milieu gecreëerd ten zuiden van Dordrecht.

Institutioneel

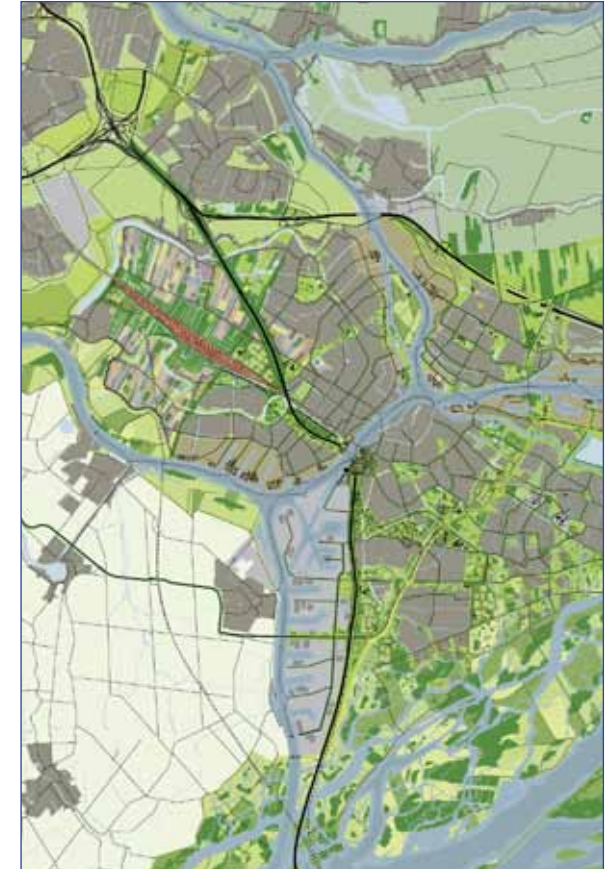
Het plan stelt dat kwaliteit in plaats van consensus als leidraad voor ontwikkelingen moet gelden. Dit betekent een omslag van defensief denken naar handelen op basis van ambities. Door zowel integraal als gefaseerd te werk te gaan kunnen 'kant-en-klare brokken' van het plan worden gerealiseerd.

Communicatief

Het Maasterras wordt gepositioneerd als mentaal centrum van de nieuwe stedelijke archipel, met het NS-station 'Drechtsteden' als icoon. Het 'deltagevoel' wordt geïntroduceerd als uitdrukking van het leven met het water als aantrekkelijke conditie.

Performatief

Op het kruispunt van water en infrastructuur en het stedelijk zwaartepunt worden stedelijke archipel en dooradering met elkaar verknoopt door middel van een treinstation.

Overhoeksche Waard

Cognitief

Het plan signaleert drie centrale opgaven voor de regio: infrastructuur, water en economie. De Deltapoort-regio wordt opgevat als het facilitair bedrijf van de Mainport Rotterdam.

Intentioneel

Het eiland IJsselmonde wordt onderverdeeld in milieus met verschillende ontwikkelingsregimes. Oude havengebieden worden herontwikkeld, waarbij niet-watergerelateerde functies plaatsmaken voor doedokken, recreatie, havens en wonen.

Institutioneel

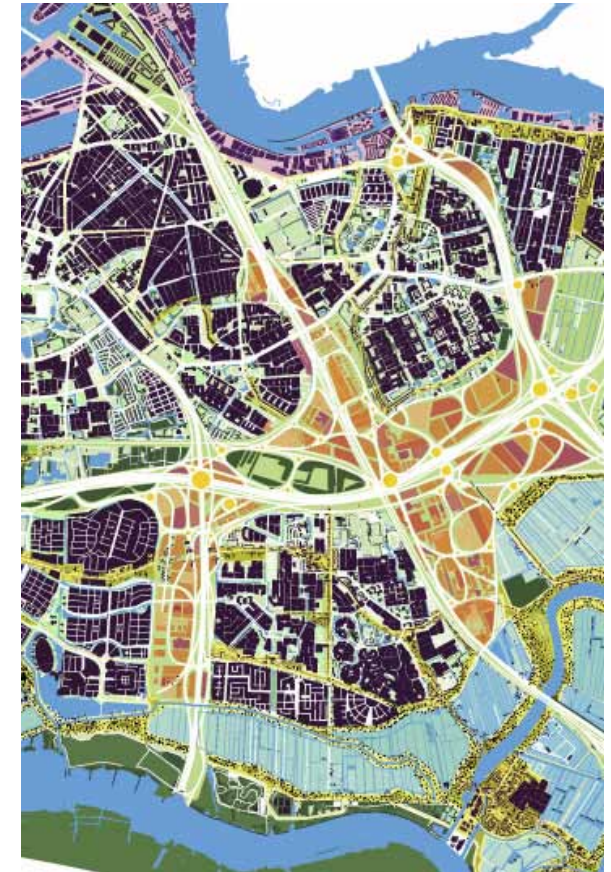
Met de introductie van een metropolitaan park rond Kijfhoek wordt aangesloten bij de Randstad 2040 strategie.

Communicatief

Nieuwe leefmilieus zijn verbeeld met felfuturistische visualisaties die elke associatie met het gebied in zijn huidige hoedanigheid doen vergeten. Kleurcodes in de legenda-eenheden geven de verschillende ontwikkelingsregimes in de Deltapoort weer.

Performatief

Het plan introduceert een aantal nieuwe ruimtelijke concepten waarmee de ontwikkeling van het gebied wordt vormgegeven: Vlechtdijken, Doedokken, Schakelaar, en Boezemkaden.

Blauw Bloed

Cognitief

In het ontwerp wordt water met twee gezichten geportretteerd: het nuttige, plezierige, aantrekkelijke water waarbij gewoond, gerecreëerd en gewerkt kan worden, en het water als bedreiging, als potentieel gevaar: het alles verwoestende water dat moet worden bestreden.

Intentioneel

Het plan zet in op het scheiden van deze twee karakters van het water door het maken van een harde knip (de CO₂-dijk). De Hoeksche Waard wordt de spreekwoordelijke achtertuin van IJsselmonde.

Institutioneel

De aanleg van de CO₂-dijk is van vergelijkbare orde als de Deltawerken. De ontwikkeling vraagt om doorzettingsmacht en -middelen op Rijksniveau.

Communicatief

Het plan legitimeert de schaal van de ingreep met de Nederlandse waterstaatkundige ingenieurstraditie. Het grote gebaar als een uitdrukking van 'Dutch Design'. Door de nieuwe CO₂-dijk wordt de zuidelijke begrenzing van de Randstad hergedefinieerd.

Performatief

De aanleg van de dijk en de verplaatsing van Kijfhoek maken het mogelijk te speculeren op nieuwe invulling van gebieden in de veilige zone.

Deltadynamiek

Cognitief

Het plan brengt drie accenten in de ruimtelijke opgave van de regio aan: 1) de dynamiek van de delta; 2) het koppelen van infrastructuur en nationale landschappen (verbinding); en 3) het creëren aantrekkelijke verblijfsgebieden (binding).

Intentioneel

Er wordt ingezet op herontwikkeling van de oevertzones aan de oostzijde van IJsselmonde en een parkachtig milieu rond rangeerlocatie Kijfhoek dat tevens dienst gaat doen als HSL-station.

Institutioneel

Het plan stelt dat extra investeringen in het gebied van bovenregionaal en/of Rijksniveau gelegitimeerd worden door het jarenlange gebruik van de regio in zijn utilitaire functie voor de Mainport Rotterdam.

Communicatief

Het ontwerp claimt actuele golven van verandering (ruimtelijk, economisch, maatschappelijk) te verknopen aan de natuurlijke dynamiek van de delta.

Performatief

Belangrijk uitvoeringsconcept in het plan zijn de getijdengeulen, waarin het verticale verloop van het tij zichtbaar wordt gemaakt in het horizontale vlak. People-mover-veerpontjes vormen sleutelementen van een fijnmazig watertransportnetwerk dat het gebied via de oevers ontsluit.

Deltastad 2040

Cognitief

Het plan schuift een kandidatuur voor de Olympische Spelen naar voren als hefboom voor de herontwikkeling van de regio.

Intentioneel

Het plan stelt zich tot doel Rotterdam en de Drechtsteden om te vormen tot één Deltastad en deze stad in balans brengen met een robuust natuur- en watersysteem. Dit betekent een scherpere aftekening van rood, groen en blauw als antwoord op de voortgaande verrommeling.

Institutioneel

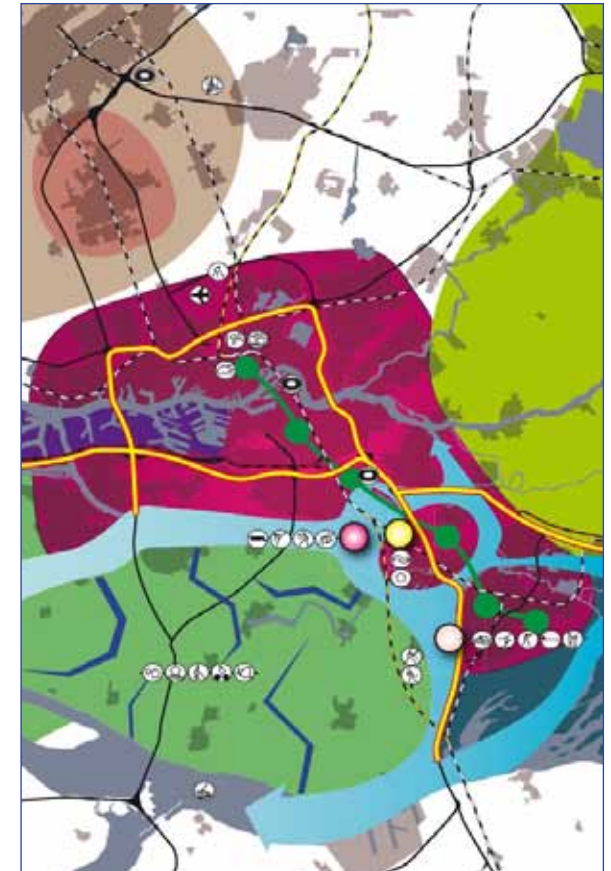
Het plan stelt de Olympische Spelen voor als katalysator om de Deltapoort te adopteren als nationaal project. Marketing vormt hierbij het belangrijkste instrument.

Communicatief

De werking van de Olympiade-kandidatuur in het plan is drievoudig. In symbolische zin fungeert het als signaal voor de (veronderstelde) ernst van de regionale problematiek. In metaforische zin geeft het uitdrukking aan de Olympische gedachte ('meedoen is belangrijker dan winnen') en stelt het dat elke regio over de potentie beschikt uit te groeien tot een attractie van wereldformaat, vooropgesteld dat alle betrokkenen zich hiervoor willen inzetten. En in absurdistische zin relateert het elke uitspraak die in het ontwerp wordt gedaan en reduceert deze tot pure retoriek.

Performatief

Een sport- c.q. mega-evenement als hefboom voor ruimtelijke ontwikkelingen.

Delta Plateau

Cognitief

Het ontwerp diagnosticeert de Deltapoort als een landschap dat gefragmenteerd is geraakt door vele (infrastructurele) doorsnijdingen.

Intentioneel

In het plan wordt het landschap geplastificeerd en worden dijken 'opgedikt' tot aaneengesloten plateau(s). Door de introductie van de plateaus krijgt het nieuwe verhoogde maaiveld een verbindende functie.

Institutioneel

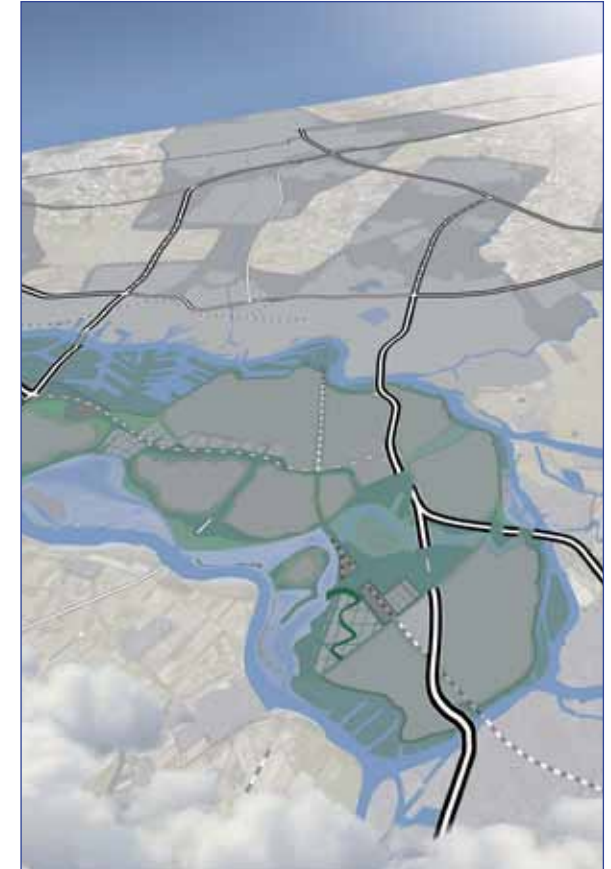
Het plan hanteert de term 'grand projet' om het gewicht en de urgentie van de omvangrijke operatie te motiveren en gebruikt in het verlengde hiervan bestuurlijke ambitie als voornaamste sturingsmiddel.

Communicatief

Door het plastificeren van de ondergrond is een sculpturale bewerking van het landschap mogelijk.

Performatief

Het 'opdikken' van de dijken.

BEERZE REUSEL

De Beerze op Waterbasis

Cognitief

Het plan onderscheidt twee richtingen in het landschap: de beeklopen, van zuid naar noord – tevens de richting van de robuuste verbinding uit de ecologische hoofdstructuur – en de natuurgebieden op de dekzandruggen haaks hierop.

Intentioneel

Het plan zet in op een ont koppeling van de oppervlaktewatersystemen. De Beerze ontwikkelt zich hierdoor tot robuust watersysteem, dat enkel nog gevoed wordt door grond- en regenwater.

Institutioneel

De ont koppeling van de beken betekent dat alle deelstroomgebieden voortaan ‘hun eigen broek ophouden’.

Communicatief

Het plan baseert zich op historische preceden ten. De beken worden teruggebracht naar hun ‘oorspronkelijke’ loop uit 1880. Het watersysteem is gebaseerd op het waterbeheer van middeleeuwse boeren.

Performatief

In de zones tussen de natuurgebieden is ruimte voor streekeigen vormen van ondernemerschap: recreatie, slowfood, wellness, maar ook kleinschalige kennisindustrie. In de natuurgebieden is de mens ‘te gast’. Hier kunnen outdoor recreanten terecht.

Waterdrager

Cognitief

Het plan stelt dat het functioneren van het watersysteem structurele implicaties heeft voor het inrichten van het gebied.

Intentioneel

Door het onderscheiden van een generiek beekprofiel van drie zones (infiltratiezone, intermediaire zone, en kwel) ontstaat een hydrologische zonering voor het gebruik van het landschap. De hooggelegen infiltratiegebieden tussen de beken – evenals de dekzandruggen haaks op de beeklopen – fungeren als woeste gronden en laten functies toe als natuurgebied en geëxtensiveerde landbouw (bv. bosbouw). De intermediaire gebieden op de flanken worden ingericht als landbouwzone omdat hier het watersysteem minder kwetsbaar is, terwijl de randen van de beekdalzones ruimte bieden voor extensieve woningbouw.

Institutioneel

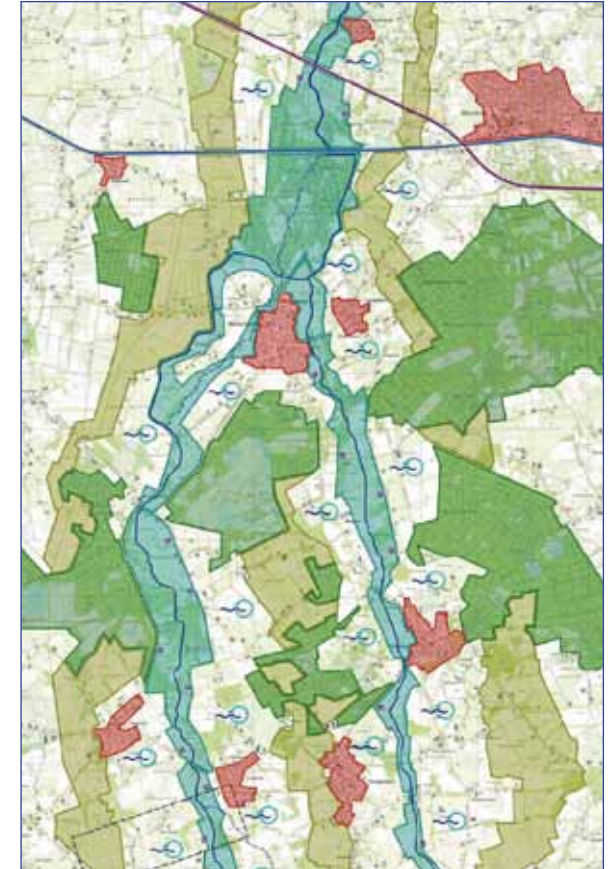
Door het koppelen van het beekprofiel aan het gebruik van het landschap ontstaan globale spelregels voor de inrichting van het gebied.

Communicatief

Naar analogie van de Valley Section legt het plan een link tussen de hydrologische werking van het profiel van de beek en de inrichting van het territorium.

Performatief

Investerings kunnen zichzelf terugverdienen wanneer in droge zomers geen beregeningsverbod hoeft te worden ingesteld.

X Ω X - Auberge De Kempen

Cognitief

Het plan stelt dat de regionale opgave niet zozeer gelegen is in de complexiteit van de ruimtelijke problematiek zelf, maar in de moeilijkheid gewenste ruimtelijke interventies (de ontwikkeling van nieuwe woestegronden) onderdeel te laten zijn van economische arrangementen.

Intentioneel

Auberge De Kempen wijst het idee van een nieuw ruimtelijk ontwerp af maar stelt een keuzemenu van vereveningsconstructies voor. Hierdoor kan een handel ontstaan in ruimtelijke ontwikkelingsrechten op basis van kwalitatieve criteria.

Institutioneel

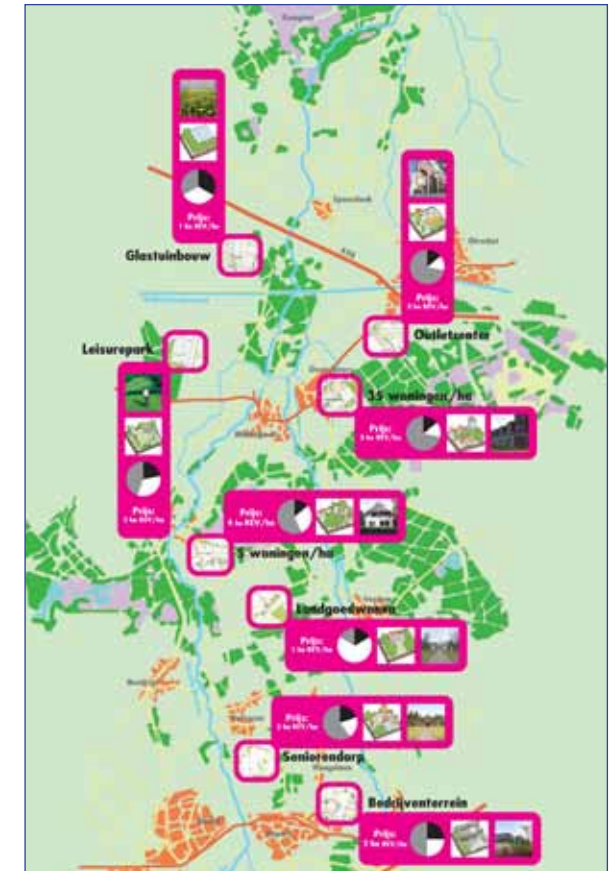
De voorgestelde arrangementen vertrekken steeds vanuit lokaal ondernemerschap als voornaamste drijfveer.

Communicatief

De opties worden voorgesteld als menukaart waaruit – binnen bepaalde marges – kan worden gekozen en gecombineerd.

Performatief

Elke private investering kent een surplus dat gekoppeld is aan de ontwikkeling van de ecologische hoofdstructuur.

VECHTSTREEK

Vlechtwerk (alias Vlechtcode)

Cognitief

De inzending leest het landschap als een codex waarin vaste ruimtelijke elementen (wonen, landbouw, park, bos, natuur, water, en overig) in verschillende mengverhoudingen aanwezig zijn.

Intentioneel

Door het bepalen van een doelcode voor specifieke gebieden is het mogelijk om via de code uitdrukking te geven aan gewenste configuratie van functies ('verdelingsfactor').

Institutioneel

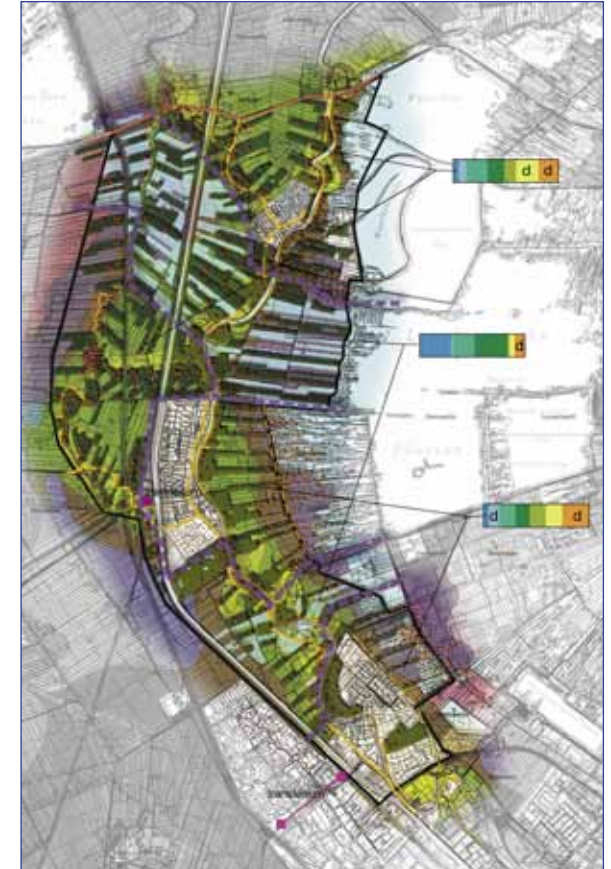
Het plan neemt privatisering en deregulering als basis en stelt dat 'verstedelijking vooral ontstaat vanuit de zich ontwikkelende particulier en op basis van lokaal beleid'.

Communicatief

Door het introduceren van een vorm van landschappelijk DNA schrijft de inzending zich in in de regionale context. De werking van de code is daarbij tweeledig: ze vormt een gecodeerde representatie van de identiteit van het landschap en prescriptieve weergave van zijn ontwikkeling.

Performatief

Essentieel voor het plan is de korrelgrootte. Door het vaststellen van een maximale korrel zijn ontwikkelingen beheersbaar, en is het mogelijk om op ruimtelijke configuraties sturen.

Vlechtwerk

Cognitief

Volgens het plan is de economische ontwikkelingsratio die ten grondslag ligt aan de ruimtelijke transformatie van de gehele Randstad even dwingend aanwezig in de Vechtregio. Veeleer dan hiertegen weerstand te bieden dient deze verstedelijking te worden hergeschaald tot een beheersbare korrelgrootte om vervolgens op landschappelijke wijze te kunnen worden ingepast (vervlochten).

Intentioneel

In het ontwerp worden additionele ruimteclaims ingepast aan de hand van eigentijdse landgoederen. De kwaliteit van deze neolandgoederen is gelegen in hun vermogen om gelijktijdig verschillende landschappelijke functies te accommoderen.

Institutioneel

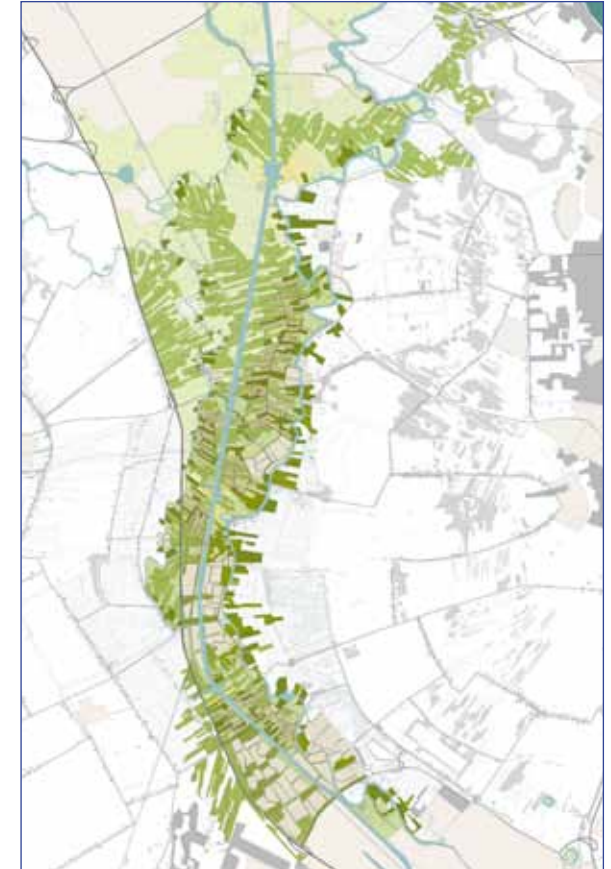
Het plan wordt voortgedreven door een liberaal-economische opvatting van ruimtelijke reproductie.

Communicatief

De voorgestelde vervlechting is voor een belangrijk deel een retorische operatie. Het plan zet oppositieve termen naast elkaar en benoemt hun juxtapositie als kans veeleer dan als probleem.

Performatief

Door de teelt van biomassa wordt een nieuwe inkomstenbron voor de agrarische sector geïntroduceerd. De grienden hebben een dubbelfunctie als waterberging.

Dutch Paradise

Cognitief

In de Vechtregio komen twee werelden samen: het high-and-fast ritme van de A2, het spoor en het kanaal; en de low-and-slow wereld van de zeventiende-eeuwse landgoederen aan de Vecht.

Intentioneel

De Vechtstreek kan zich ontwikkelen tot de hernieuwde lusthof van de Randstad. Een tuin vol cultuurhistorie om in te kunnen onthaasten.

Institutioneel

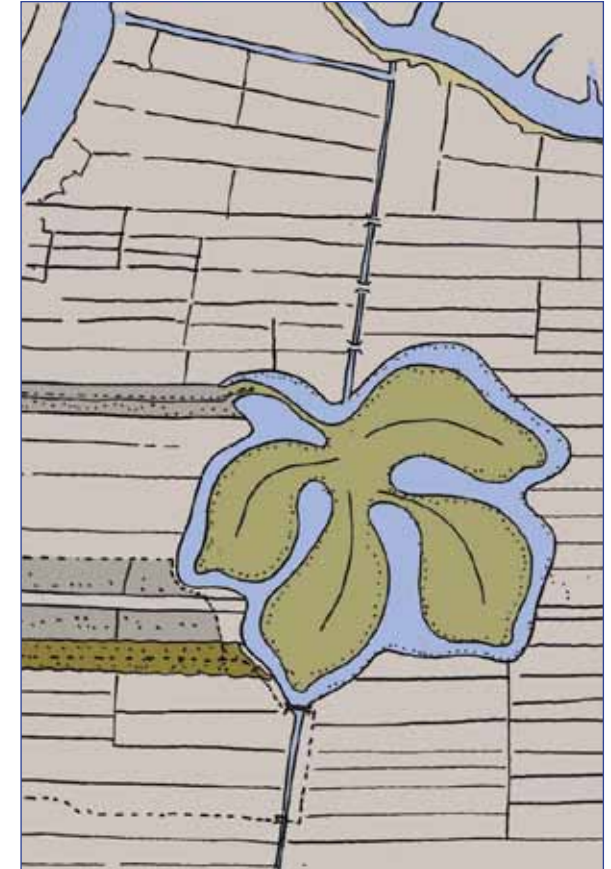
Het inzetten van het recreatieve potentieel van de 'trage' regio maakt het mogelijk geldstromen uit de 'snelle' regio aan te spreken.

Communicatief

De geschiedenis van de Vechtstreek als regio van buitenplaatsen wordt gemobiliseerd als inspiratie om de ambities voor de toekomst te formuleren.

Performatief

'Switch points' verbinden de twee werelden – de snelle en de langzame Vecht – met elkaar. Ze maken het gebruik mogelijk van erfgoed en kleinschalige activiteiten in een agrarische setting als economische impuls voor het gebied.

VERGELIJKING

Regio IJmeer

Hoewel de wateropgave slechts één van de prangende kwesties is in het gebied blijkt de omgang met het IJmeer, zowel in conceptueel als in functioneel opzicht, bepalend voor het karakter van de ingezonden ontwerpen.

Zo is het *compartimenteren* van het IJmeer/Markermeer een actueel thema. In de eerste plaats maakt een opdeling in combinatie met het verplaatsen van de Oranjesluizen een *peilaanpassing* van het IJmeer mogelijk waardoor snelle bootverbindingen tussen de oevers haalbaar zijn. Peilaanpassing laat tevens toe een *functioneel onderscheid* in het dubbelmeer aan te brengen tussen een waterbergend (Markermeer) en een meer toegankelijk parkachtig (IJmeer) waterlichaam. Ten slotte blijkt het opdelen tevens bruikbaar voor het breken van *opstuwung* van het water en het eventueel aanleggen van slibbanken voor het verbeteren van de waterkwaliteit.

Geografisch gebeurt het compartimenteren in drie varianten. Ter hoogte van *Almere-Pampus*; ter hoogte van *Marken* en bij de bestaande

Houtribdijk (d.w.z. geen aanvullende compartimentering). Kenmerkend is dat compartimentering ter hoogte van Marken vaak gepaard gaat met een ontwikkelingsvisie op Noordvleugel - veeleer dan op Dubbelstad - niveau. Daarbij wordt gekozen voor het sluiten van de nieuwe ring om Amsterdam, ten noorden van Purmerend (A7/A9) en richting Utrecht (via de A27 of de A30). Bij compartimentering ter plaatse van Almere-Pampus ligt het accent vooral op OV-verbindingen. Twee ontwerpen kiezen voor een tussenvariant en maken een kortsluiting tussen de buitenring en de A10.

De scheiding van het IJmeer-Markermeer wordt uitgevoerd als dijk of als 'vierde oever' (al vormt de vierde oever soms slechts een zachte scheiding). Opvallend is dat diverse plannen die opteren voor een vierde oever tevens gebruik maken van een (vogelvlucht)perspectief in zuidelijke richting. Met enige goede wil kan deze verdraaiing ten opzichte van de geijkte kijkrichting noordwaarts, in de beste kunsthistorische traditie uitgelegd worden als uitdruk-

Typologie Concepten IJMEER

Stedelijk opgave

- Dubbelstad vs. Netwerkstad
- Omgang met Waterland
- Omgang met Almere

IJmeer

- Parkachtig waterlandschap vs. leegte
- Vierde oever
- Inschalen IJmeer
- Onderscheid IJmeer en Markermeer

Waterkwaliteit

- Troggen
- Dremfels
- Mossels

Wonen

- Landgoederen
- Waterwonen
- VINEX-achtige locaties

Natuur

- Westvaarders
- Natuur als recreatie
- Natuur als exclusief woonmilieu

Infrastructuur

- Tunnellen
- Geen bruggen

king van de *wedertoe-eigening* van het IJmeer als voorland van het stedelijk gebied.

Plannen waar sprake is van compartimentering laten vaak een schaalreeks van wateroppervlakten zien (IJmeer, Markermeer, IJsselmeer, eventueel uitgebreid met Waddenzee en Noordzee) om de samenhang tussen de verschillende meren grafisch te duiden. Deze inschaling lijkt verband te houden met de wens om het afsluiten van het IJmeer te kaderen in een vanzelfsprekende sequentie.

In ruimtelijke zin wordt het IJmeer als waterpark opgevat als de tegenpool van het stedelijk gebied. Dit gebeurt ofwel door de *leegte* van het meer als kenmerkende kwaliteit te definiëren of in een meer letterlijke interpretatie op basis van een analogie met het Engelse *landscaps-park*. Hierbij wordt het meer opgebroken in kamers en coulissen door een archipel van eilanden of schollen.

Eilanden komen globaal in vier hoofdvormen voor: (*quasi*-) *Natuurlijk* (Markeroog; IJmeer; Lely's Water; Meer IJmeer; Zelf Rijzend Bak-

meel; Natuurlijke Weg; Melk Weg; Reliëf in het IJmeer); *Kade*, geïnspireerd op de Amsterdamse haveneilanden (Ons Genoegen; Noordkaap); en *Polder* (Meer-IJmeer; Supmap; Plan B); of *Kunstwerk* (Paradijsvogelmeer; Licht).

Voor het verbeteren van de waterkwaliteit zijn een aantal oplossingen in zwang. Deze oplossingen worden vaak gecombineerd met andere functionaliteiten. Zo worden ondermeer troggen en slibvangen gecreëerd, waarbij het opgegraven zand dient voor het opspuiten van eilanden of vooroevers. Opmerkelijk ook is de inzet van mosselcultuur voor reiniging van het water.

Qua stedelijke ontwikkeling springt de omgang met drie gebieden bijzonder in het oog. Uitgesproken omzichtig wordt in de meeste gevallen omgegaan met de toekomst van *Waterland*. Deze behoedzaamheid (c.q. behoudzaamheid) varieert van het doen van minimale ingrepen, zoals de introductie van een enkele waterberging, tot een algeheel moratorium op de ontwikkeling van het gebied.

Zo terughoudend als de plannen zijn in hun uitspraken over het Waterlandse landschap, zo onbevangen en radicaal is de omgang met de westelijke IJsselmeerpolder. Waar Waterland van tijd tot tijd tot welhaast heilige grond wordt verklaard lijkt in *Almere* alles geoorloofd, van het ontpolderen van reeds bebouwd gebied tot het opwerpen van kunsteilanden naar Emiratisch model. Vooral het vernatten van het gebied ten noorden van Almere is populair, vaak in verband met het vormgeven aan een aantrekkelijk watergebonden woonmilieu. Ondertussen blijkt de *Vechtstreek* een locatie bij uitstek voor het heruitvinden van landgoederen als eigentijdse inpassing van stedelijke functies in het open landschap.

Voor wat betreft de infrastructuur is er, naast het sluiten van de ringen rond de hoofdstad, ten minste één observatie relevant. Dit betreft de opvallende *afwezigheid van bruggen* in vrijwel alle ontwerpen. Hoewel de brug een voor de hand liggend verbindingslement lijkt in een waterrijk gebied, blijken de verhitte discussies

over een bovengrondse IJmeer-verbinding uit de voorbije jaren hun sporen te hebben nagelaten. Slechts een enkeling waagt zich nog aan het tekenen van opvallende infrastructurele werken. In alle andere gevallen is de weg onzichtbaar, onhoorbaar en on(aan)tastbaar weggestopt onder het oppervlak.

Regio Deltapoort

De centrale kwestie die wordt aangeroerd in de plannen voor de regio Deltapoort is de veronderstelde *verrommeling* van het gebied. Dit begrip lijkt zowel van toepassing op de ruimtelijke als de institutionele conditie. Waar de Hoeksche Waard tijdens de AIR manifestaties al eens werd gedefinieerd als de plek ‘waar het landschap begint’ kan de Drechtregio omgekeerd beschouwd worden als het voorportaal van de diffuse verstedelijking die zo kenmerkend is voor de gehele zuidelijke Randstad. Hoewel weinige van de ontwerpen in hun analyse ook maar enigszins raken aan de complexe processen die ten grondslag liggen aan zogenaamde verrommeling, blijkt er een gedeelde voorkeur te zijn het begrip symptomatisch te verklaren voor een gebrek aan duidelijke identiteit.

Even opvallend is dat dit voor veel inzendingen aanleiding is om over te gaan tot het inzetten van de *hyperbool*: het ‘grand projet’ (Deltaplatau), de nieuwe Deltawerken (Blauw Bloed), megalomane verwijzingen naar New York

(Centripetaal) of Azië (Maak D'r ECHT een stad van), of zelfs de introductie van de Olympische Spelen (Deltastad 2040). Het schijnt daarmee dat *identiteit*, *trots* en *prestige* variabelen zijn van dezelfde vergelijking.

Dergelijke conceptuele radicaliteit is ook tekenend voor de sturingsfilosofie die spreekt uit de plannen. Niet voor niets constateerde de vakjury dat met regelmaat een ‘deus ex machina’ wordt geïntroduceerd. Plannen richten hun pijlen op een externe interventie die in één krachtig gebaar orde op zaken stelt. De hoop is daarbij voornamelijk gevestigd op de bereidheid van het Rijk, de Provincie en de Rotterdamse haven om een schuld in te lossen voor het profijt dat de Deltapoort jarenlang voor de Mainport heeft gegenereerd.

Als ruimtelijke antwoord op de verrommeling zijn er grofweg drie benaderingen herkenbaar: 1) het herlezen van gebied op basis van een latente *substructuur*, 2) het introduceren van een *superstructuur*; en 3) het *profiëren* van de aanwezige verschillen.

Typologie Concepten DELTAPOORT

Inpassing infra

- Ontvlechten
- Overkluizen
- Bundelen
- Onderscheiden laag dynamisch/hoog dynamisch

Identiteit

- Ligging in de delta
- Trots
- Station

Verrommeling

- Vergroten contrasten subgebieden
- Water als verbinding
- Landschap als verbinding
- Deltastad (stedelijkheid als verbinding)
- Park als verbinding
- Lintstructuren als verbinding

Sturing

- Deus ex machina
- Hyperbool
- Ereschuld

Visueel

- Principedoorsneden
- Displacement

De substructuur wordt onder andere zichtbaar gemaakt door *displacement*. Bijvoorbeeld door het draaien van kaarten of door het veranderen van de legendawaarden.

Zo wordt vaak de ligging in de delta aangegrepen als primaire identiteitsdrager voor het gebied (zowel ruimtelijk als semantisch), hierbij wordt het water ingezet als ordenende substructuur, bijvoorbeeld door het gebied te herlezen als een ‘archipel’ in plaats van een door barrières doorsneden verstedelijkte ruimte.

Ook stedelijkheid zelf dient als verbindende drager. Vijf inzendingen opteren expliciet voor het interpreteren van de gemeenten als één *Drechtstad* of *Deltastad*. Opvallend is dat het voorstellen van deze stad vaak gepaard gaat met de introductie van een nieuw *treinstation*. Ten slotte wordt ook het landschap in een aantal gevallen aangegrepen als samenbindende laag.

Superstructuren zijn veelal lineair vormgegeven in de vorm van dijken, infrastructuurbundels of parkachtige linten. In één geval wordt

het landschap zelf als superstructuur geïntroduceerd (Deltaplateau). In deze zeer sculpturale bewerking wordt het landschap als het ware aaneengesmeerd tot een nieuwe samenhangende plastic.

Er is veel aandacht voor barrières veroorzaakt door kluwen van infrastructuur. Deze worden opgelost door ten eerste het verhelderen van de structuur (vaak door *ontvlechten*, soms door *bundelen*), en vervolgens het (*her*)*inpassen* van de infra-elementen. Dit ‘inpassen’ gaat typisch gepaard met overkluizingen en tunnels. In één geval met de aanleg van verhoogde wegen (Zee van Ruimte).

Op occupatieniveau worden uiteenlopende voorstellen gedaan. Terugkerend element is het herbestemmen van de *oeverzones* en havengebieden met functies die gebruik maken van de ligging aan het water. Het terrein *Kijfhoek* wordt ofwel geëxterneerd naar de Maasvlakte, dan wel ongemoeid gelaten en omkleed met parkachtige functies. In één geval wordt de locatie als kans aangegrepen voor het creëren van een aansluiting op het HSL-netwerk.

Regio Beerze Reusel

Hoewel de probleemstelling van het Beerzegebied in vergelijking tot de Randstedelijke regio's betrekkelijk overzichtelijk lijkt, sluimert een besef in de ontwerpen dat de opgave van de Brabantse zandgronden raakt aan een zeer actuele en fundamentele problematiek. Name-lijk de crisis van het (agrarische) productieland- schap; een landschap waarvan de onderliggen- de logica is weggevallen en waarvan enkel nog het gekoesterde, karakteristieke beeld ons rest. Vraag is hoe dit landschap in stand gehouden kan worden wanneer de traditionele productie- processen ervan, zoals natuur- en landbouw- ontwikkeling, ter discussie staan.

In een poging hierop een antwoord te formu- leren gaan de inzendingen van de prijsvraag- ronde in Beerze Reusel op zoek naar nieuwe maakverbanden en productielogica's. We kun- nen daarbij ten minste een tweetal zoekrichtin- gen onderscheiden, te weten: *water* en *onderne- merschap*.

Zo nemen verschillende inzendingen de hy- drologische systematiek als basis voor de ruim- telijke inrichting. Kenmerkend hierbij is dat het *systeemdenken* dat voortkomt uit de om- gang met het water vrij moeiteloos zijn weg vindt naar een *structuurdenken* in relatie tot de ruimte. Treffend is de principedoorsnede van de inzending Waterdrager. Dit profiel is niet al- leen een weergave van de functionele systema- tiek maar, als ware het Patrick Geddes' Valley Section, ook een representatie van het bijbe- horende gebruik van het landschap. De wer- king van het beekdal leidt niet tot een statische zoner- ing, maar vormt een flexibele set regels die kunnen worden toegepast al naar gelang de specifieke situatie.

Dit laatste vinden we ook terug in andere in- zendingen. Het water lijkt in dit verband een bijzonder inclusief thema dat in staat stelt schaalniveaus te koppelen, transdisciplinair werken stimuleert en een aanleiding geeft tot flexibele vormen van sturing.

Typologie Concepten BEERZE REUSEL

Economisch

- Ondernemerschap als drijfveer
- Kennisindustrie
- Recreatie

Ontwikkelingsvisie

- Kleinschaligheid
- Laagdynamische (trage) concepten: slowfood, out- doorrecreatie, etc.
- Behouden streek eigenheid

Landbouw

- Nieuwe landbouw
- De gastvrije boer
- De nieuwe boer

Woningbouw

- Bouwen voor de streek
- Wonen voor de happy few

Water

- Hydrologische systematiek als basis voor landschap- pelijke structuur

Het tweede accent dat herkenbaar is in de inzendingen is de nadruk op lokale economische processen en privaat initiatief. Dergelijk ondernemerschap is bij herhaling *kleinschalig, traag* en *streekeigen*. Zaken als outdoorrecreatie, slow-food en wellness – de inzending De Beerze op Waterbasis haalt zelfs de term ‘kneuterig cultureel’ aan. De plannen getuigen op dit punt van een zekere romantische omgang met het territorium, welke zijn actualisatie vindt in de (her)uitvinding van begrippen als Robinia-teelt (Brabants harthout), boomhuttencampings, Beerzebier en Mortelbrood.

Niet zelden worden daarbij ook *boeren* aangesproken op hun ondernemersgeest. Tegen de achtergrond van de toenemende druk op het agrarische bedrijf worden zij gevraagd zich om te vormen tot recreatieondernemer, sportinstructeur, gids, kok, akela of zorgverlener. Daarbij wordt veelvuldig een beroep gedaan op de veronderstelde rurale gastvrijheid (logeren bij de boer, rondkijken op het bedrijf, sporten op de landerijen, en knuffelen met de dieren).

In de parallelle analyse die is uitgevoerd door de TU Delft komt het beeld naar voren van een interessante tweedeling, met aan de ene kant plannen die zich richten op de ondergrond (m.n. het water) en moeite hebben om te komen tot ruimtelijk-economische uitwerkingen, en anderzijds plannen die zich primair richten op occupatie en daarbij vrijwel geheel lijken los te komen van de ondergrond.

Minstens zo opvallend is evenwel dat voor beide typen plannen geldt dat ze zich nauwelijks bedienen van ontwerpinstrumentarium. Hoewel alle plannen vanzelfsprekend een grafische dimensie hebben is het ontwerp vanuit zijn visuele capaciteit opvallend ondervertegenwoordigd.

Kenmerkend in dit verband is de stelling van de inzending Auberge De Kempen die expliciet geen ontwerp aanbiedt want ‘plannen zijn er genoeg’.

Regio Vechtstreek

Hoewel het moeilijk is om uit het beperkte aantal inzendingen generaliserende uitspraken af te leiden, kunnen binnen de plannen voor de Vechtstreek een aantal terugkerende thema's worden uitgelicht.

Een eerste element dat opvalt, is de overwegend *liberale* visie op ruimtelijke ontwikkeling die spreekt uit de inzendingen. Vooral de beide Vlechtwerken zijn hierin bijzonder expliciet.

Bijvoorbeeld wanneer zij stellen dat verstedelijking 'toch vooral ontstaa[t] vanuit de zich ontwikkelende particulier' (Vlechtcode) en bovendien in het geval van de Vechtstreek feitelijk 'niet meer te stoppen is' (Vlechtwerk).

Beide plannen richten zich daarom vooral op de vraag *hoe* stedelijke ontwikkeling in de Vechtregio zodanig gestuurd kan worden dat deze een bijdrage aan de kwaliteit van het gebied levert, in plaats van afbreuk hieraan te doen.

De oplossing hiervoor lijkt te liggen in het beheersen van het schaalniveau van de ontwikkelingen. Door de *korrelgrootte* van de ontwik-

keling aan te passen aan de fijnmazigheid van het landschappelijke canvas kan niet alleen op lokaal niveau een juiste mix van functies gemaakt worden maar is het tevens mogelijk effectief te sturen op ruimtelijke kwaliteit, zo is het pleidooi.

Terugkerend element in dit kader is de heruitvinding van het *landgoed* als de vanzelfsprekende bouwsteen van het gebied. Deze opvatting wordt gestaafd met verwijzingen naar de geschiedenis van de regio als verpooslandschap van de hoofdstedelijke elite. Een episode waarin de import van privaat kapitaal een belangrijke motor vormde voor ruimtelijke ontwikkeling en waarin de kwaliteit van het gebied zoals deze vandaag de dag gewaardeerd wordt mede is bepaald.

Helaas is de historische kadering veelal summier en onvolledig. De *geschiedenis* is voor de plannen, om het in populaire termen uit te drukken, vooral een *inspiratiebron*. Een parallelle realiteit die geheel vrijblijvend en naar believen als referentie kan worden gemobiliseerd.

Typologie Concepten VECHTSTREEK

Omgang met ontwikkelingsdynamiek van de Randstad

- Vechten vs. vlechten
- Liberale ruimtropolitiek
- High & Fast vs. Low & Slow
- Vechtstreek als lusthof van de Randstad

Sturingsinstrumenten

- Korrelgrootte
- Nieuwe landgoederen
- Kwaliteitssturing op lokaal niveau

Omgang met geschiedenis

- Operationeel
- Selectief

Hieraan zijn ten minste twee risico's verbonden. Het nodigt uit tot een selectieve – want *operationele* – lezing van het verleden en het legt een problematische – want *te directe* – relatie tussen ontwerp en geschiedenis.

Dit leidt deze ene keer tot een musealiserende vorm van streekromantiek, en is de volgende keer alibi voor de uitverkoop van het open landschap aan de hoogste bidder. Wat rest is een even onaantrekkelijk als onwaarschijnlijk dilemma: het is *vechten* of *vlechten*.

Metathematiek

Tot besluit van het vergelijkende deel van de plananalyse wordt in deze paragraaf een poging gedaan de analyse van de plannen nog één (abstractie)niveau hoger te tillen en enkele elementen aan te halen welke als rode draad door de vier prijsvragen waarneembaar zijn. Doel van het identificeren van deze ‘meta-thema’s’ is niet het produceren van een alomvattende matrix van planconcepten, maar veeleer het aanreiken van enkele analytische categorieën, waarmee de betekenis van de ontwerpen nader kan worden geduid.

Verleden, heden, toekomst

Een aspect dat in de eerste plaats aandacht verdient is de kenmerkende neiging van een groot aantal plannen om projectieve planvorming te koppelen aan een retrospectieve narratief. Met andere woorden, hoewel de plannen hun visie in de (verre) toekomst werpen, zijn zij veelal geformuleerd vanuit een positie die vanuit de toekomst terugkijkt naar het heden.

Om deze chronologische ambiguïteit beter te begrijpen is het goed om kort stil te staan bij de gecompliceerde verhouding van ontwerp tot het verleden, en de consequenties hiervan voor de relatie tussen planvorming en geschiedenis. We kunnen in dit verband – zeer algemeen – een drietal opvattingen van cultuurevolutie onderscheiden, die elk gekenmerkt worden door een specifieke omgang van het ontwerp met het bestaande.

Ten eerste de *radicale moderniteit* als een vorm van totale plan- en maakbaarheid. Deze opvatting van moderniteit is nauw verbonden met de Nederlandse planologische traditie en is, hoewel bij herhaling onderwerp van kritiek, tot op de dag van vandaag geworteld in de haartvaten van het ruimtedebat. Uitdrukkingen als ‘God schiep de wereld, de Hollanders de polder’ getuigen niet alleen van aandoenlijke overmoed maar ook van een persistent positivisme, een hartgrondig geloof in de beschikking van de mens over het territorium (getuige ook de eerder aangehaalde notie ‘deus ex machina’).

Naast de radicale moderniteit staat behalve de *antimoderniteit* – als de ontkenning van al het voornoemde – nog een derde, meer dialectische opvatting van het moderniteitsbegrip. We zouden deze opvatting kunnen omschrijven als de *poreuze moderniteit*. Een proces waarbij de werkelijkheid doordringt tot in het maakconcept van het ontwerp. Het ideaal van de volledige maakbaarheid is verdwenen en heeft plaatsgemaakt voor een symbiose tussen het bestaande en het geplande. Voorbeeld – en in zekere zin een keerpunt – in dit verband is de aanleg van de Oosterscheldedam in de Deltawerken, waarbij ecologie en natuur hun intrede doen als tegenhangers van de planmatige ingreep. In de prijsvraag is het poreuze moderniteitsbegrip ondermeer herkenbaar in de verschillende vormen die worden gegeven aan nieuwe eilanden in het IJmeer. We zien hier zowel referenties aan de klassieke Hollandse polder, grillige quasi-natuurlijk gevormde landformaties, als ook volkomen kunstmatige vormen.

Verandering, veranderlijkheid, veranderbaarheid

Een tweede aspect dat in het verlengde hiervan terugkeert in alle prijsvraaginzendingen is de omgang met verandering. Of meer bepaald de mate waarin het ontwerpconcept uitdrukking geeft aan mogelijkhedenzin.

Centraal begrip in relatie tot deze veranderlijkheid is de term *contingentie*. Hieronder kan - enigszins kort door de bocht - worden verstaan de wisselwerking tussen de vrijheid van het ontwerp en de mate waarin deze is ingekaderd door de noodzaak van de situatie c.q. de opgave. In de meest extreme opvatting – een wereld *vrij van contingentie* – bestaat feitelijk geen vrijheidsgraad. De werkelijkheid is daarin een onwrikbaar gegeven: noodzakelijk, onvermijdelijk en weerbarstig.

Omgekeerd is het begrip contingentie ook nauw verbonden met de meer alledaagse notie van *maakbaarheid*. Maakbaarheid vormt in deze zin een uitdrukking van wat weleens omschreven wordt als *synchrone contingentie*. Deze gaat ervan uit dat de wereld zoals we hem op

een willekeurig moment aantreffen evengoed anders had kunnen of moeten zijn. Belangrijk daarbij is het idee van de ‘metafysische destructie’; de mogelijkheid van een tabula rasa. De terugkerende behoefte van plannen om steeds weer te arriveren bij een alomvattend eind(kaart)beeld waarin alles is vastgelegd en waarin geen ‘witte vlekken’ zichtbaar zijn, is in belangrijke mate terug te voeren op dit tabula rasa denken. De idee dat het plan een sluitend verhaal zou moeten zijn; een vervanging van het bestaande door een alternatieve realiteit. Naast synchrone contingentie onderscheiden we ook nog een derde vorm: *diachronische contingentie*. Verandering wordt hierbij beschouwd als permanent gegeven. Alles groeit, alles stroomt, alles is voortdurend in beweging. Ontwerpen spelen (slechts) in op deze dynamiek door voortdurend de veranderende werkelijkheid te traceren en te amenderen.

Dit laatste is ondermeer duidelijk herkenbaar in het motief van de *landschappen van versnelling* en *landschappen van vertraging* welke door

een aantal plannen worden onderscheiden. Dergelijke begrippen zijn gerelateerd aan noties als *globalisering* en *regionalisme* en zijn daarmee meer dan alleen een uitdrukking van de dynamiek van de ruimte in letterlijke zin. Het zijn pogingen aansluiting te vinden bij de rationaliteit van het landschap, evenals andere ontwerpen welke zich richten op de maakverbanden van het productielandschap, herverkeveling en verevening, systeemplanning, of de structurerende capaciteit van de infrastructuur.

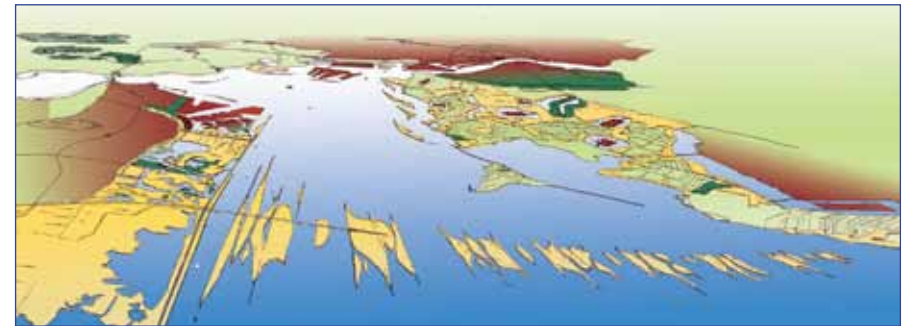
De romantiek, het sublieme, de angst en het absurde

Een laatste aspect dat niet onbenoemd mag blijven is de omgang van de verschillende plannen met het landschap. We zouden hier kunnen spreken van verschillende vormen van ontwerpsignatuur. Een specifieke manier van kijken gekoppeld aan een wijze waarop het landschap in het ontwerp wordt geconceptualiseerd.

Opvallend in dit verband is in de eerste plaats de *romantische* blik. We treffen deze manier van kijken met name aan in de inzendingen voor de Beerze- en de Vechtstreek. Typisch voor de plannen is dat ze gefascineerd zijn door het onalledaagse karakter van de regio. Een verwondering die al snel overgaat in waardering voor het (schijnbaar) onaangepaste, het authentieke, dat de streek vertegenwoordigt.

De plannen hebben de neiging deze eigenheid te idealiseren en de regio te omarmen als een uitvlucht voor het gejaagde stadsbestaan. Pogingen om nieuwe vormen van verstedelijking in de gebieden te introduceren worden vrijwel altijd omkleed met maatregelen om de rust in de idylle niet al te zeer te verstoren. Niet primair, zo lijkt het, uit waardering voor het landschap, maar uit vrees dat onachtzame ingrepen de fragiel gekoesterde illusie zouden kunnen breken.

Overigens is deze vorm van visuele toe-eigening niet voorbehouden aan de landelijke regio's. Ook in de plannen voor IJmeer en de Deltapoort is een performatieve beeldvorming

De wedertoe-eigening van het IJmeer als voorland van de stad (Markeroog / Lely's Water)

van het landschap herkenbaar. Zij het dat deze zich vooral beperkt tot de omgang met het water. Zo geldt voor de Amsterdamse regio dat het onderscheid dat door diverse plannen wordt aangebracht tussen het IJmeer en het Markermeer, behalve een functionele ook een conceptuele dimensie kent.

Niet alleen wordt het IJmeer gekoppeld aan het peil van de hoofdstad en het Markermeer overgelaten aan de grillen der natuur, er wordt ook een verschil gemaakt in de relatie tussen het water en het stedelijk gebied. Terwijl het Markermeer als waterberging veilig buiten de dijk is gehouden, wordt het IJmeer ingelijfd als het voorland van de stad. Een toegankelijk, parkachtig binnenmeer, ten opzichte van de *sublieme* ongereptheid van het omringende waterlandschap.

De tegenstelling tussen het water als vriend en het water als vijand, is een thema dat ook in de Deltapoort met regelmaat passeert. Verschillende plannen laten een ambivalente omgang met het water zien, waarbij de ligging in de delta

enerzijds wordt omarmd als aanleiding om ruimtelijke identiteit en samenhang voor het gebied aan te ontlenen, terwijl deze anderzijds evenzeer als voornaamste bedreiging wordt gezien. Het mobiliseren van *angst* is in dit geval overigens ook een sleutel tot het organiseren van urgentie en de bijbehorende middelen om een grote waterstaatkundige of infrastructurale klus te klaren.

Een ander verschijnsel dat kenmerkend is voor de omgang met het landschap van de Zuidvleugel is de neiging tot *vervreemding*. Deze bewerking lijkt samen te hangen met de wens de waargenomen verrommeling te verwerpen en te vervangen door een nieuwe, onverwachte orde. De radicale omslag gaat gepaard met een scala aan visuele technieken, variërend van de introductie van ongebruikelijke perspectieven tot het vervormen van kaartenbeelden.

Een enkele keer leidt dit zelfs tot een vorm van *absurdisme*. Bijvoorbeeld in het geval van het voorstel voor de Olympische Spelen-kandidatuur.

ESSAYS

Ideeënpreisvraag en kennisontwikkeling

Kees Doevendans

Onderwerp van dit essay is de ideeënpreisvraag als medium voor kennisontwikkeling met als bedoeling de kenmerken van een dergelijke prijsvraag wetenschappelijk te articuleren en te relateren aan (paradigmatische) veranderingen in wetenschappelijke en professionele kennisontwikkeling vandaag de dag.

De volgende aspecten komen daarbij aan de orde:

- Het ontwerpen;
- Het mechanisme van variatie en selectie van (ontwerp)concepten;
- Het vraag-antwoordkarakter c.q. de probleemoplossende betekenis van concepten;
- De betekenis van een (toegepaste) argumentatieleer in verband met de jurering.

We beginnen met een interpretatie van de betekenis van de ideeënpreisvraag zoals gegeven

in de plananalyse van de tweede Eo Wijerspreisvraag 'Stad en land op de helling'.¹ Deze uitgave bevat een essay van de faculteit beleidswetenschappen, vakgroep Planologie, van de KU Nijmegen. Het accent valt op de bruikbaarheid van ruimtelijke ontwerpen voor het concrete beleid. De ontwerpen die in het kader van de prijsvraag zijn ontwikkeld, worden als voorbereidend beschouwd voor (daadwerkelijke) planning en uitvoering. Het is een helder essay, dat de geest ademt van zijn tijd en één kant van de medaille behandelt: de bruikbaarheid en toepasbaarheid van concepten.

Het kritische herlezen van dit essay leidt echter niet alleen tot een kanttekening bij de gehanteerde uitgangspunten ten aanzien van de ruimtelijke beleidswetenschappen, maar ook tot een reflectie op de ingenieurswetenschap als toegepaste wetenschap in het algemeen, met name het probleemoplossende karakter als eenzijdige doelstelling en werkwijze gebaseerd

op een specifiek *vraag-antwoordkarakter*. De ingenieur c.q. ontwerper geeft een antwoord op een gestelde vraag, waarbij voor de rechtvaardiging van dat antwoord een *technische argumentatie* geldt. Dit brengt ons bij het belang van juiste (toegepaste) argumentatieleer, zowel voor beleids- als ingenieurswetenschap, en de relevantie hiervan voor het proces van jurering bij een prijsvraag. Voor dit laatste kan niet worden volstaan met een louter technische argumentatie, voor beide geldt het kader van een *politieke epistemologie*.

Uitgangspunt van het essay uit 1990 is dat de ruimtelijke ontwerpen vanuit de prijsvraag empirisch materiaal leveren dat zich leent voor verdere analyse. Deze analyse staat naast de jurering, die plaats vindt door professionals en is gebaseerd op intersubjectiviteit, zo wordt gesteld. Plananalyse is een vorm van analyse die gebruik maakt van vergelijking van de ontwerpen om een indruk te vormen van de *bruik-*

1. Paul Ekkers, Hans Mastop, Arie Dekker, John Ridders, *Regionaal ontwerp en beleid, plananalyse stad en land op de helling*, Nijmegen/Den Haag: KU Nijmegen/Eo Wijers-stichting, 1990, pp. 7-22

2. H.H. van den Kroonenberg, 'Methodisch Ontwerpen', *De Ingenieur*, 47, 1974; A. Hoogerwerf, 'Het ontwerpen van overheidsbeleid', in: P.B. Leningh en J.B.D. Simonis (red.), *Handboek beleidswetenschap*. Meppel: Boom, 1987

baarheid van de ideeën die zijn gegeneerd.

De plananalyse richt zich zowel op het *vakdebat* als de discussie over het te ontwikkelen gebied, de *situatie*.

Het doel van de jurering is om een kwalitatieve rangorde in de inzendingen aan te brengen op basis van ervaringskennis en -kunde van de juryleden. Maar de jurering heeft ook als doel te enthousiasmeren.

Planning wordt opgevat als maatschappelijke vormgeving en ontwerpen wordt in het verlengde hiervan, volgens een definitie van Hoogerwerf, gezien als 'het uitdenken van beleid'. Ontwerpen is onderdeel van maatschappelijke idee- en besluitvorming, zo wordt gesteld. Men verwijst zowel naar een schema uit de constructief-technische sfeer (Van den Kroonenberg, 1974) als uit de sfeer van de beleidsvorming (Hoogerwerf, 1987) om het probleemoplossende karakter te illustreren.²

Maar is het werkelijk zo, dat een ontwerp- en beleidsproces deze logische fasering in stap-causaliteit kent? En dat het probleem c.q. de vraag altijd aan het begin ligt en het antwoord aan het einde?

Wat is de rol van de plananalyse achteraf? Het idee is, dat door conceptvergelijking in een proces van veralgemening een theoretisch niveau kan worden gehaald. Hebben de proces-schema's van zowel Van den Kroonenberg als Hoogerwerf een sterk analytisch karakter, kennelijk is er behoefte in de plananalyse weer tot een theoretische synthese te komen. Dat theoretische niveau wordt – in dit geval – dan nog eens conceptueel gestructureerd door de Gestalttheorie. Maar in hoeverre doet een dergelijk proces van 'het bijzondere' richting 'het algemene' nog recht aan de individualiteit van de ontwerpen en concepten? En kan juist daarin niet hun theoretisch niveau liggen?

Lineaire procesfasering

Schema Van den Kroonenberg

1. doel
2. probleemdefiniërende fase
3. functie
4. werkwijzenbepalende fase
5. structuur
6. vormgevende fase
7. inrichting

(Vereenvoudigd) schema Hoogerwerf

1. formulering en analyse van opdracht
2. analyse beleidsprobleem
3. ontwerpen van een model van causale relaties
4. conceptformulering van einddoelen en evaluatiecriteria
5. formulering van het beleidseffectenmodel met alternatieve middelen of tussendoelen
6. vergelijking van kosten en baten van alternatieve middelen
7. ontwerp van één of meer beleidsmodellen
8. analyse en eventueel ontwerp van het uitvoeringsproces
9. uiteindelijke vormgeving van het beleidsontwerp

Kennisontwikkeling algemeen

In het eerdergenoemde essay bespeuren we een inbedding en ‘neutralisering’ van de ideeën-prijsvraag in een op bruikbaarheid gerichte beleid- en planningswetenschap en een associatie van theorie en wetenschap met veralgemening. Hoe waardevol ook, deze visie is toch enigszins gedateerd en eenzijdig. Temeer als we enkele algemene tendensen in de kennisontwikkeling vanaf 1990 volgen. Hiervan een korte schets.

Metis

Een eerste tendens duiden we aan met: *van universalisme naar particularisme*, de toenemende betekenis van situatieve dimensies en specifieke kenmerken. Meer oog voor individualiteit ten koste van de betekenis van het generieke. Filosoof Stephen Toulmin heeft het streven van specifieke kennis naar algemene kennis als een belangrijk oogmerk van de moderniteit beschreven.³ Echte kennis was universeel en

modelmatig, ook in de stedenbouw en ruimtelijke planning, en die kennis was bedoeld om te worden toegepast. Bruikbaarheid en toepasbaarheid was het criterium.

Deze visie op wetenschap, techniek en ontwerp weerspiegelt het zogenaamde *subsumptiebeginsel*. Het bijzondere wordt ondergeschikt gemaakt aan het algemene, de wetenschap levert *nomologische* kennis (algemene wetmatigheden), die door de ingenieur worden toegepast. Zoals gesteld was deze visie inherent aan de moderniteit. James Scott geeft in zijn boek *Seeing like the state* een analyse van wat hij noemt ‘High Modernism’.⁴ Als het om stedenbouw en ruimtelijke planning gaat, beschouwt hij de planning van de stad Brasilia als het voorbeeld bij uitstek van de veronderstelling dat de samenleving door middel van ‘rational engineering’ en utopisch denken tot stand kan worden gebracht. De ontwerper en planner volgen het idee van de maakbare samenleving.

Bij dit uitgangspunt past een opvatting over kennis die past bij het subsumptiebeginsel.

Volgens Scott worden ‘kaart’ en ‘territorium’ met elkaar verward. Als bureaucratische planners willen weten wat er ergens aan de hand is, gebruiken ze de kaart van een gebied, maar een dergelijke kaart is niet het gebied zelf, het is een abstractie. Een specifiek soort kennis wordt miskend. Scott duidt deze kennis aan als *metis*, een soort kennis dat het tegenwicht zou moeten vormen van de nomologische, dat wil zeggen: theoretische, modelmatige en gestandaardiseerde kennis die planners, bureaucraten en wetenschappers geneigd zijn te hantieren. *Metis* staat voor praktische, lokale en ter plaatse ontwikkelde kennis, die ook als vorm van *Urban Cartography*⁵ zijn toepassing heeft gevonden in ontwerpstudio’s. De trend van universalisme naar particularisme gaat samen met een toenemend belang van specifieke cartografische representatie.

Toegepaste kennis en bruikbaarheid

De analyse van Scott is een commentaar op nomologische kennis en daardoor ook op een

3. Stephen Toulmin, *Kosmopolis. Verborgene agenda van de moderne tijd*. Kapellen: DNB/Pelckmans, 1992

4. James Scott, *Seeing Like a State. How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed*. New Haven: Yale University Press, 1998

5. Mark Dorian, Adrian Hawker, *Metis. Urban Cartographies*. London: Black Dog, 2002

interpretatie van beleids- en ingenieurswetenschap als toepasbare wetenschappen, zoals in het Nijmeegse essay. Bruikbaarheid is het ideaal, en wel directe bruikbaarheid om een problematiek, zoals verwoord in de prijsvraag, op te lossen. Dit idee komt ook terug in het lange tijd gekoesterde paradigma van de ‘eenheid van ontwerp en onderzoek’⁶: het zogenaamde op sociaalwetenschappelijk onderzoek gebaseerde ruimtelijke ontwerp, dat als het ideale paradigma van de moderne stedenbouw en planning werd gezien. Intussen is het stedenbouwkundig ontwerp naarstig op zoek naar andere vormen van en een andere statuut voor onderzoek, onder andere *ontwerpend onderzoek*, en is ook de planologie ervan overtuigd dat het niet zozeer gaat om kennis **om** te handelen (vooronderzoek als wetenschappelijke grondslag voor beleid en ontwerp) omdat dat in hoge mate een illusie is, maar om kennis **van** het handelen.⁷

Politieke epistemologie

Genoemd is al de betekenis van een politieke epistemologie voor kennisontwikkeling. Voor een prijsvraag die ook wil bijdragen aan concreet (overheids)beleid is dit onderwerp van belang als we niet willen volstaan met de reductie van toegepaste wetenschap volgens het subsumptiebeginsel. Wetenschapsfilosoof Bruno Latour gebruikt deze term om duidelijk te maken, dat er hoge verwachtingen gelden (golden?) ten aanzien van de *markt*, zoals ook in het geval van Scott. Maar volgens Latour kan de overheid nooit gemist worden. Nooit hebben we zoveel verwacht van de overheid, want nooit waren er zoveel vraagstukken, in het bijzonder ten aanzien van klimaat, stedenbouw etc., stelt Latour.⁸ Met andere woorden: de staat kan niet worden vervangen door de markt, maar de staat zal ook niet kunnen functioneren als de bureaucratische staat zoals Scott die schetst, de staat zal een pragmatische staat moeten zijn. En juist die staat heeft een ‘politieke epistemologie’ nodig, aldus Latour. Vergelijkbaar met

Scott stelt Latour dat de staat c.q. overheid de verkeerde hersenen en een verkeerd kennisperspectief heeft gehad, namelijk kennis gericht op het totaal en met een theoretisch karakter, *compositioneel* in plaats van *contextueel*. Er bestond de neiging een bepaalde discipline te kiezen, bijvoorbeeld economie, systeemtheorie die het geheel zou kunnen weerspiegelen, claimen en monopoliseren. In plaats van dat de staat zich richt op wetenschap (‘Science’), zou deze zich moeten richten op onderzoek (‘Research’), en dan wel onderzoek in verschillende vormen, waarbij het er vervolgens om gaat de verschillende soorten kennis tot een geheel samen te stellen; vanuit de context naar de compositie. Een andere dimensie van een politieke epistemologie, minder rooskleurig, vinden we terug in de argumentatietheorie bekend onder de naam *problematology*.⁹ Daarin wordt niet alleen het vraag-antwoordkarakter dusdanig geproblematiseerd, dat ook het antwoord weer als vraag wordt gezien, maar ook de vraag als mogelijk antwoord. Ook wordt erop gewezen dat in be-

6. Th. K. van Lohuizen, *De eenheid van het stedenbouwkundige werk* (oratie TU Delft). Rotterdam: Van Waesberge, Hoogewerff en Richards, 1948

7. Koos Bosma, ‘Het kennislichaam van de stedenbouwkunde. Groei en krimp’. *S&RO*, 84, 2003, pp. 10-15 ; Bart Wissink; Willem Buunk; Ton Kreukels, ‘Naar een gedragswetenschappelijke planologie’, *ibid.*, pp. 42-47

8. Bruno Latour, *How to Think Like a State*. Lezing voor de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, op 22 november 2007, Den Haag; www.wrr.nl

9. Nick Turnbull, ‘Problematology and Contingency in the Social Sciences’, *Revue internationale de philosophie: revue trimestrielle*, 242, 2007, p. 451

leid en politiek in principe elke vraag en elk antwoord contingent is. Wordt in die wereld daarmee dan alles semantiek?

Ontwerpend onderzoek

In zwang is gekomen het zogenaamde *ontwerpend onderzoek* oftewel ‘research by design’. Dit is ongetwijfeld een ontwikkeling die voor een prijsvraag relevant is. Een ideeënprijsvraag als vorm van ‘ontwerpend onderzoek’ is zeer goed te verdedigen. Maar in hoeverre is de methodologie van het ontwerpend onderzoek inmiddels uitgekristalliseerd of is het nog steeds een vorm van ‘anything goes’ (Feyerabend)? Han Meyer noemt de volgende drie opeenvolgende stadia van onderzoeksontwikkeling in stedenbouw en ruimtelijk ontwerp: onderzoek om te onderbouwen (zie vorige paragraaf); ontwerp-onderzoek (morfologie en typologie van de stad); en ontwerpend onderzoek.¹⁰ Deze laatste vorm is door Tacke de Jong wel omschreven als het zoeken naar en verkennen van mogelijkheden, ervan uitgaande dat de werkelijkheid

kan worden opgevat volgens de traditionele drieslag: noodzakelijkheden, mogelijkheden en wenselijkheden.¹¹ Tussen deze drie werelden ligt natuurlijk een relatie, maar deze is niet causaal bepaald: een mogelijkheid is nog geen wenselijkheid, een wenselijkheid hoeft geen mogelijkheid te zijn, een noodzakelijkheid kan als mogelijkheid worden gezien, en dus als wenselijkheid, maar het is dat niet per definitie. Overigens: is het verkennen van mogelijkheden in feite niet hetzelfde als voorheen het ontwikkelen van scenario’s in ruimtelijke planning en ontwerp?

Tevens moet worden opgemerkt dat het ontwerpend onderzoek tot nu toe geen wetenschappelijke status heeft verworven en in bepaald opzicht zelfs afbreuk doet aan het wetenschappelijke karakter van architectuur, stedenbouw en ruimtelijk ontwerp door de ambitie een eigen, *andere* wetenschappelijkheid te creëren. En misschien dat er wat het ontwerpend onderzoek voor de professionele wereld betreft in feite helemaal niets nieuws onder de

zon is, omdat de ideeënprijsvraag daarvoor al het geschikte medium was?

Differentiatie van kennissoorten

Van oudsher is er een bepaald onderscheid tussen praktische en theoretische kennis, een onderscheid dat zelfs in de ingenieurswetenschappen een tweedeling tot stand kan brengen. Er wordt wel gesproken over twee culturen, de pragmatici en de theoretici of fundamentalisten. In termen van soorten kennis gaat het om een onderscheid tussen know how en gecodificeerde kennis. Een gebruikelijk onderscheid is dat ook tussen professie en discipline.¹²

In zijn boek *The Gifts of Athena: Historical Origins of the Knowledge Economy* beschrijft Joel Mokyr een kennistheorie die ook een dergelijk onderscheid als uitgangspunt heeft.¹³ Mokyr geeft geen zuivere wetenschapsfilosofische theorie, hij kijkt vanuit economisch oogpunt naar kennisuitwisseling, plaatst zijn visie in de context van de kenniseconomie en concentreert

10. Han Meyer, ‘Van plannen via projecten naar perspectieven’. *S&RO*, 5, 2003, pp. 16-21

11. Tacke de Jong, *Kleine methodologie voor het ontwerpend onderzoek*. Mepel: Boom, 1992

12. Stephen Toulmin, *Human Understanding I. The Collective Use and Evolution of Concepts*. Princeton: Princeton University Press, 1977

13. Joel Mokyr, *The Gifts of Athena. Historical origins of the knowledge economy*. Princeton: Princeton, 2002; zie ook de discussie over zijn werk in *Tijdschrift voor sociale en economische geschiedenis*, 1, 2004, pp. 110-132.

zich vooral op ‘useful knowledge’, dat wil zeggen: bruikbare of nuttige kennis.

De ondertitel van Mokyr's boek maakt duidelijk dat de kenniseconomie geen nieuw verschijnsel is, maar er altijd is geweest, al sinds de klassieke tijd. De kenniseconomie is dus niet zozeer een nieuwe periode, maar een soort permanente onderstroom of conjunctuur, die echter in deze tijd sterker aan de oppervlakte komt, en op een andere manier. Echter, ook de industriële periode was een kenniseconomie. Mokyr wijst op de rol van fabrieken om op een nieuwe en efficiënte – innoverende – wijze kennis uit te wisselen. In hoeverre is de metafoor van de *fabriek* – door Eo Wijers-stichting ook weleens gebruikt tegenover het *laboratorium* – een gedateerde metafoor voor kennisproductie?

Mokyr maakt onderscheid tussen Ω - en λ -kennis, kort aangeduid: pure wetenschap en toepassing in praktijken, technieken, apparaten, etc. Mokyr zelf noemt Ω -kennis ook wel *propositionele* kennis en λ -kennis *prescriptieve* kennis. Hij maakt duidelijk dat hier sprake is

van een ander onderscheid dan tussen theorie en empirische kennis.

Nuttige kennis, en ook propositionele kennis, omvat meer dan alleen wetenschappelijke kennis. Mokyr rekent er ook volkswijsheden in de traditie van ‘an-apple-a-day-keeps-the-doctor-away’ toe, evenals bijvoorbeeld geografische kennis: weten waar dingen te vinden zijn, gaat logisch vooraf aan een set van instructies hoe van hier naar daar te komen (metis). Dergelijke kennis kan dus ook in de argumentatie betreffende de betekenis en waarde van een concept een rol spelen.¹⁴

Volgens Mokyr is het *niet* zo, dat kennis altijd van Ω naar λ stroomt, hoewel dat de veel gehuldigde opvatting van toegepaste wetenschap is. Maar er bestaat geen hiërarchische oorsprongs- en/of toepassingsrelatie; het één volgt niet noodzakelijkerwijze uit het andere. Michel Vandenput formuleert dit als volgt: ‘Hij [Mokyr] bepleit (...) een model van wisselwerking: mensen in de praktijk zoeken oplossingen voor hun dagelijkse problemen, vinden iets eenvoudig maar onverklaarbaars, praten erover met

wetenschappers en die gaan dan rustig uitdiepen en experimenteren, waarna ze tot wetmatigheden komen. Als een van de vele voorbeelden noemt de auteur de erfelijkheidswetten; reeds voor Mendel ze vastlegde, werd er door kwekers naar gehandeld.’¹⁵

Vandenput wijst op een ander belangrijk aspect voor de wisselwerking van theorie en praktijk; hij spreekt over een indirecte benadering: ‘de tijdgeest herkennen en erbij aansluiten. Iedere periode in de geschiedenis heeft eigen kenmerken die zich uiten in politiek-maatschappelijke prioriteiten, in waarden en normen, in economische ups en downs, in technologische ontdekkingen en toepassingen.’ Theorie en praktijk zullen elkaar gemakkelijker vinden, als zij beide de tijdgeest weten te verstaan, dat wil zeggen: inspelen op actuele problematieken en verschijnselen. Bijvoorbeeld vertaald in *meta-thema's*, thema's die in een prijsvraag de problematiek in een specifieke situatie overstijgen, maar deze wel inkaderen en sturen, zoals duurzame ontwikkeling, energietransitie, etc.

14. Zie voor een verdere uitwerking van de door Mokyr geïntroduceerde dichotomie ten behoeve van de stedenbouw: Kees Doevendans, ‘Stedenbouwkundig onderzoek en openbare ruimte. Over interactieve kennis’, *Reflections*, 10, 2009, pp. 21-35

15. Michel Vandenput, *De organisatie: kennisobject, leefomgeving, economisch goed en vakgebied*. Nijmegen: UB Nijmegen, 2004, p. 9

Hybride kennis: Interdisciplinair en transdisciplinair

Aan ontwerpen wordt wel de kracht van de synthese toegeschreven. Dit zou ook inhouden dat ontwerpen de mogelijkheid biedt dát soort kennis te ontwikkelen dat verschillende wetenschapsdomeinen (geestes-, sociale en (civiel-) technische wetenschappen) verbindt, zogenaamde *hybride kennis*.

In dit verband is een belangrijk onderscheid dat tussen *inter-* en *transdisciplinaire kennis*.

Andrew Jamison definieert interdisciplinaire kennis als volgt: ‘the kind of hybridized knowledge produced in ‘collaborative’ or ‘cooperative’ teams seeking ways to transgress established intellectual boundaries for political purposes – *to open our eyes*.’¹⁶ Onder transdisciplinaire kennis wordt verstaan: ‘hybridized knowledge produced by ‘non-disciplinary’ or ‘subdisciplinary’ teams seeking to ways to solve real problems for real people – *to be useful*.’ Hier komt dus het bruikbaarheids- of toepasbaarheidscriterium weer om de hoek kijken,

‘In Jamison’s view, both forms of hybrid knowledge are necessary’, bijvoorbeeld als het gaat om duurzaamheid, dat zowel een inter- als transdisciplinair begrip is.

We herkennen in deze indeling het onderscheid naar theoretische kennis (zien, schouwen) en praktische wetenschap. Wat voor soort kennis levert de Eo Wijersprijsvraag op: interdisciplinaire kennis om onze ogen te openen, transdisciplinaire kennis om vragen op te lossen, of beide?

Rollen

De differentiatie van kennis wordt ook vertaald naar verschillende rollen die bij kennisontwikkeling en –toepassing aan de hand zijn, verbonden aan de contexten van kennisproductie: de fabriek (praktijk als markgerichte productieplaats – het doorsnee stedenbouwkundig bureau), het atelier, het laboratorium, de kliniek, etc. Een dergelijke typologie hangt nauw samen met de doelgroep met het oog waarop kennisproductie plaats vindt. Op die manier

ontstaat een matrix waarin verschillende rollen van wetenschap en kennis kunnen worden getypeerd.

Michael Buroway onderscheidt op zijn manier ook weer tussen twee soorten kennis, *reflexieve kennis* en *instrumentele kennis*.¹⁷ In de laatste rol probeert de wetenschapper antwoorden te geven op vragen van zijn publiek. In de eerste rol probeert hij juist geen antwoorden te geven, maar analyseert deze vragen kritisch. De vragen worden zelf bevraagd.

Professionele wetenschappers richten zich op en publiceren voor vakgenoten: de kern van de wetenschap. Dit is de ‘conatus’ van die wetenschapper. Het in discussie zijn met vakgenoten in wetenschappelijke tijdschriften, congressen etc. is noodzakelijk om zich wetenschapper te mogen noemen.

Dan zijn er *kritische wetenschappers*, zij die zich buigen over uitgangspunten, methoden en praktijken, die paradigma’s aan de kaak stellen. Zij stellen kritische vragen aan hun collega’s, zoeken naar verborgen en verzwegen vooronderstellingen. Deze groep heeft het moeilijker

16. Steven A Moore, ‘Introduction’, in: Steven A Moore (red.), *Pragmatic Sustainability, Theoretical and Practical Tools*. London/New York: Routledge, 2010

17. Michael Buroway, ‘2004 American Sociological Association Presidential Address: For Public Sociology’, *The British Journal of Sociology*, 56, 2005, pp. 259-294; zie ook: Evelien Tonkens, ‘Waar blijven de intellectuelen? De publieke rol van wetenschap in tijden van valorisatie en internationale peer review’, *Wijsgerig Perspectief*, 49/4, 2009

dan de eerste, zij zijn, in termen van de wetenschapsfilosoof Thomas Kuhn- revolutionaire wetenschappers, die zich niet inbedden in de bestaande patronen van normale wetenschap. Hun rol is dat zij de in een vakgebied bestaande consensus ('discipline') doorbreken. Zij pleiten bijvoorbeeld voor een andere stedenbouw, een andere ruimtelijke planning. Deze groep kritische wetenschappers richten zich met name op collega wetenschappers die al te gemakkelijk binnen het bestaande patroon wetenschap bedrijven.

Dan zijn er de *beleidswetenschappers*. Zij geven wetenschappelijke antwoorden op vragen van beleidsmakers. Zij produceren wetenschappelijk verantwoorde kennis ten behoeve van beleid, relevant voor dat beleid, maar wel onafhankelijk.

Tenslotte zijn er de *publieke wetenschappers*, die wetenschappelijk gefundeerde interventies geven in publieke debatten. Zij reflecteren op maatschappelijke vraagstukken en proberen met hun wetenschappelijke kennis vragen te verhelderen.

Twee tendensen willen we in dit verband aanstippen.

Consultancy

Als eerste tendens de opkomst van adviesbureaus en intermediaire organisaties, zoals NICIS en Habiforum, die een eigen kennisopvatting hebben. De adviesbureaus hebben geen waarheidscriterium en willen volgens een vast stramien louter productiewerk plegen. Hun metafoor is die van de fabriek. Intermediaire organisaties willen fungeren als een *loket* voor professie en beleid. Hun model is: de echte wetenschap (theorie, onderzoek) bevindt zich in het *back office*, de intermediaire organisatie fungeert als *front office* dat de wetenschappelijke kennis in hapklare brokken vertaalt, zodat de vak- en beleidswereld ermee aan de slag kunnen.

Vraag is nu wat geldt voor de Eo Wijers-stichting. De indruk bestaat dat ze pendelt tussen twee opvattingen als intermediaire organisatie. Voor een deel ziet ze zichzelf als front office

van wetenschappelijke kennis (zoals NICIS en Habiforum), die ze aanbiedt aan de regio's; kennis die in de prijsvraag wordt gegenereerd. Maar daarnaast ziet ze zichzelf ook als een kennisinstelling. Namelijk een stichting met jarenlange praktijkervaring in de gelederen. Hoe dan ook: accent valt toch op praktische kennis, met andere woorden op professionele en beleidwetenschap?

Verwetenschappelijking

Ten tweede is er de tendens dat de wetenschappelijke wereld niet alleen in het back office wordt gedrongen, maar dat ze meer en meer wordt gedwongen te voldoen aan een algemeen beeld van wetenschappelijkheid en wetenschapscommunicatie, dat zich richt op publiceren in wetenschappelijke tijdschriften, die vaak aan de vakwereld voorbij gaan. Wetenschappelijke output in gerenommeerde tijdschriften is voorwaarde voor financiering.

Van oudsher vond in de stedenbouw en ruimtelijke planning *variatie* en *selectie* van ideeën

en concepten, leidend tot kennisontwikkeling, vooral plaats in de kleine kring van architectonische of stedenbouwkundige stromingen of groepen. *Communities*, om het eigentijds te zeggen, die hun eigen ‘plaatsen’ van gedachtewisseling organiseerden en daar hun projecten vergeleken en ideeën scherpten. Dat leidde dan bijvoorbeeld tot een manifest.

Het meest interessante voorbeeld hiervan in de 20e eeuw zijn de congressen van CIAM, een zeer geëigende kennisinfrastructuur voor het vakgebied. Dergelijke congressen waren, in termen van de wetenschapsfilosofie van Toulmin, de plaatsen (*loci of debate*) waar het proces van variatie en selectie van concepten door onderlinge weging van plaatsvond. In deze evolutionaire benadering van kennis (in tegenstelling tot Kuhn’s revolutionaire visie) spelen dergelijke concrete debatten de rol van ‘ecologische nis’.

Nu verschuift dat proces van variatie en selectie steeds meer, ook voor de stedenbouw en het ruimtelijke ontwerp, naar de wereld van

wetenschappelijke tijdschriften en congressen. *Scientometrie* is een aparte tak van sport die de wetenschappelijke status bepaalt van concepten en benaderingen. Dit vergroot de spanning tussen theorie en praktijk, discipline en professie, tussen Ω en λ .

Het model van back en front office lijkt een dodelijk model, het is immers gebaseerd op het oude idee van bruikbare of toegepaste wetenschap. Ook het scientometrische model is voor de stedenbouwkundige en ruimtelijke wetenschap dodelijk. Men kan zich hieraan weliswaar niet onttrekken (wetenschap is nu eenmaal wetenschap), maar het ontwerpende en situatief gerichte onderzoek is niet automatisch gelegitimeerd.

Laat de prijsvraag een medium zijn om de wetenschap middenin de praktijk te plaatsen en de praktijk midden in de wetenschap en een goede wisselwerking tussen Ω en λ te stimuleren.

Phronesis

Veel (pogingen tot) vernieuwing in de kennisontwikkeling van de ruimtelijke wetenschappen voltrekt zich tegen de achtergrond van het begrip *phronesis*. Waarschijnlijk vanuit de behoefte een tegenwicht te beiden aan nomologische kennis, generalisatie en modelmatige theoretische invalshoeken als ideaal van de wetenschap, grijpt men terug op dit klassieke begrip, met name op de uitwerking daarvan door Aristoteles. In dit verband moet het werk van Bent Flyvbjerg worden genoemd, met name zijn *Making Social Science Matter* uit 2001. Phronesis zou weer de betekenis van praktische wijsheid, de situatie dimensie, de legitimiteit van case studies (‘thick descriptions’) onder ogen kunnen brengen en een wetenschapsmethodologische basis vormen voor de praktische wetenschappen zoals stedenbouw, landschapsarchitectuur en ruimtelijke planning kunnen.

In feite komt het erop neer dat aan de categorieën Ω en λ een derde wordt toegevoegd.¹⁸

18. Zie in dit verband ook: Jannemarie de Jonge, *Landscape architecture between politics and science. An integrative perspective on landscape planning and design in the network society*. Wageningen: Blauwdruk, 2009

19. Bent Flyvbjerg, *Making Social Science Matter*, Cambridge: Cambridge University Press, 2001, p. 57

Naast *episteme* ($\approx \Omega$), *techne* ($\approx \lambda$), de categorie van *phronetische kennis*. Flyvbjerg beschrijft deze kennisvormen als volgt:

'(...) the three intellectual virtues *episteme*, *techne* and *phronesis* can be characterized as follows:

- *Episteme*
Scientific knowledge. Universal, invariable, context-independent. Based on general analytical rationality. The original concept is known today from the terms *epistemology* and *epistemic*.
- *Techne*
Craft/art. Pragmatic, variable, context-dependent. Oriented toward production. Based on practical instrumental rationality governed by a conscious goal. The original concept appears today in terms such as *technique*, *technical*, and *technology*.
- *Phronesis*
Ethics. Deliberation about values with

reference to praxis. Pragmatic, variable, context-dependent. Oriented toward action. Based on practical value-rationality. The original concept has no analogous contemporary term.¹⁹

Deze driedeling gaat terug op het door Aristoteles gemaakte onderscheid tussen *poiesis* en *praxis*. Bij *poiesis* gaat het om algemeen geldige kennis – *techne* – gericht op het maken, de productie.

Bij *praxis* gaat het om de specifieke toepassing van deze kennis, maar wel uitgaande van een situatieve context. Deze situatie vraagt om een interpretatie, en dit is niet alleen een ruimtelijke interpretatie, zoals in de ruimtelijke wetenschappen voor de hand ligt, want *praxis* kent volgens Aristoteles de componenten ethiek, economie en politiek.

Kort samengevat: de 20e-eeuwse stedenbouw en planning was vooral *techne*, gericht op productie, eventuele theorie was ook theorie van de productie. Het was een techniek, toegepaste

Een kleine ideeëngeschiedenis van de Eo Wijersprijsvraag

Bij **Plato** is een idee onderdeel van het ideeënrijk, een verzameling universalia; dingen hebben deel aan dit rijk van ideeën, een intelligibele wereld waarvan deze werkelijkheid afschaduwing is. Kennis is kennis van de ideeën, ontwerpen is nabootsen, *mimesis*, *methexis*. Bootst de prijsvraag het rijk van ideeën na? Wil de prijsvraag dit rijk onthullen? *Het ligt niet voor de hand*.

Aristoteles draait de zaak om en volgt de empirische weg. Maar ideeën verliezen nog steeds niet hun zijnsdimensie Door een idee participeren wij in het zijn! *Is dat ook niet wat te veel van het goede?*

Later – bij het **rationalisme** – worden ideeën vooral verstandelijke begrippen, het zijn ideeën omtrent de mens, omtrent de wereld, omtrent God. Onderwerp en inhoud worden niet noodzakelijkerwijze in de ervaring aangetroffen. *Dat is voor een stedenbouwkundig ontwerper tegenwoordig wel een erg rationeel uitgangspunt, alhoewel de moderne stedenbouw ons wel op dat spoor wilde zetten*.

De **romantiek** verbindt het idee weer met inspiratie en geniuskarakter, een idee is een ingeving, een vondst vóórbij de rationaliteit. *Dat spreekt ons aan? De - wat tegenwoordig heet – ‘persoonlijke fascinatie’ gaat dan een rol spelen*.

Maar het **positivisme** heeft hiervoor geen waardering, ziet hiervan af en beperkt zich tot statistiek en empirie. *Dat*

wetenschap, een algemene vaardigheid, met algemene methodiek en universele modellen. Ook een algemene ethiek, die zich beperkte (maar daarom niet minder waardevol en zonder betekenis) tot verantwoorde volkshuisvesting en alledaagse functionaliteit. Kengetallen en modellen speelden een essentiële rol.

De ‘theorie’ kwam tot stand in congressen, zoals die van de CIAM. Stedenbouw was de algemene vaardigheid van stadsuitbreidingen. Ideeën die variatie in het ontwerprepertoire en beeld van de stad konden aanbrenge, waren slechts summier aanwezig of werden teruggevoerd naar een hoofdidee: het paradigma van de functionele stad. Hetzelfde gold voor het landschapontwerp, dat ook ten dienste stond van agrarische productie.

Phronesis is tegen dit alles een reactie en beoogt een paradigmatische wending. Het verwijst naar een aanvullende dimensie of een omissie in de 20e-eeuwse standaardbenadering: het ontbreken van een interpretatie van de situatie en van een meervoudige ethiek.

Kortom: voor een prijsvraag zoals die van de Eo Wijers-stichting wezenlijke onderdelen.

Met phronesis wordt teruggevallen op de voor-scholastieke en premoderne gedachtewereld. Wordt daarmee ook de daarmee samenhangende ontologische status van het idee en van kennis, namelijk de idee als *zijnsrealiteit* binnenge-smokkeld? Dat gevaar is aanwezig. De filosoof Martin Heidegger gaf aan dat techniek als poeisis zelf het onthullen van de waarheid is, van de ontologische of zijnswaarheid. Centraal staat de praxis van interpretatie en ontwerp, waarin phronesis gestalte krijgt. De ontologische status van de idee is een niet onbelangrijke vraag in het kader van de ideeënprijsvraag. Heeft een idee zijnsrealiteit? Of is alles maar louter semantiek?

In een prijsvraag zal het gaan om de betekenis van ideeën, die heen en weer gaan tussen algemeen en bijzonder, individueel en universeel, subjectief en objectief, fantasie en werkelijkheid. Zoals de loop der geschiedenis laat zien (zie kader). Van de stedenbouwkundige werd

is zeker niet de weg van de ideeënprijsvraag, of is die opening mogelijk?

In het **postmodernisme** vervalt het onderscheid tussen ingeving en begrip, tussen inspiratie en abstract zijn. Men ontwerpt – tamelijk willekeurig – aan ‘betekenis-sen’, waarbij dan de persoonlijke fascinatie ook weer een rol kan spelen. Het postmodernisme is ook wel aangeduid als dolgedraaide contingentie, voedingsbodem voor een methodologie die we kennen als ‘anything goes’. *Het is een methodologie die niet op gespannen voet hoeft te staan met een ideeënprijsvraag.*

enerzijds het visionaire idee verwacht, het toekomstbeeld van de samenleving, verwant aan de architectonische inspiratie en geniuskarakter van het individu. De stedenbouwkundige had een bepaald charisma, dat ook grotendeels samenhang met het overkoepelende en gemeenschappelijk inspirerende idee van maatschappelijke vooruitgang. Een idee van realisme in de oude scholastieke betekenis van het woord: een idee omvat zijnsgehalte. Aan de andere kant werd de stedenbouw beïnvloed door de werkwijze van de ruimtelijke planning, waar het idee vooral voortkwam uit onderzoek en empirisch was bepaald. Ideeën werden vervat in modellen, waar de subjectiviteit van de ontwerper vreemd aan was. De landschapsonwerper kleefde ook een romantisch idee aan, de inspiratie van de natuur, de autonome kracht van die natuur: de idee van het sublieme?... aan de andere kant de rationaliteit van de ruilverkaveling...

Vorverständnis

In het voetspoor van Heidegger heeft ook Hans-Georg Gadamer in zijn *Wahrheit und Methode* de betekenis van phronesis benadrukt en gewezen op het zogenaamde *Vorverständnis* bij elke interpretatie: een set van veronderstellingen aangaande de werkelijkheid. Deze spelen altijd een rol, geen enkele observatie of interpretatie is neutraal, hoewel sinds de Verlichting, in het streven naar objectieve kennis, dit methodische principe is genegeerd. Aandacht voor het *Vorverständnis* is meer dan terecht, zoals we hierna nog zullen zien bij de argumentatie van Stephen Toulmin. Wel is het gevaar niet denkbeeldig dat onder invloed van de phronesis-discussie de inhoud van deze *Vorverständnis* door de ontwerper wordt geclaimd als de eigen *subjectiviteit*. We hebben al gewezen op de persoonlijke fascinatie als grondslag en het romantische geniuskarakter dat een ontwerper huldigt.

Articulatie prijsvraag

Kunnen we nu de ideeën-prijsvraag als vorm van kennisontwikkeling binnen de hiervoor beschreven tendensen nader articuleren?

Ontwerpen

De ontwerpen uit de prijsvraag leveren hybride kennis. Het ontwerpen heeft het vermogen verschillende professionele en wetenschappelijke domeinen met elkaar te verbinden en zowel ethische, economische als ruimtelijke dimensies te omvatten. Het kan zowel inter- als transdisciplinaire kennis opleveren.

Het ligt voor de hand te veronderstellen dat voor een prijsvraag geldt: de situatie is de vraag, ze representeert een typische problematiek die in de ruimtelijke disciplines een rol speelt en vraagt om 'regionaal ontwerp'. In hoeverre past het concept als antwoord op de situationele problematiek ('affordance'). Het ingediende prijsvraagontwerp is dan een antwoord, van de deelnemers aan de prijsvraag

wordt instrumentele kennis verwacht. Maar dit uitgangspunt is te beperkt; óók de opgave is een antwoord, en het antwoord is weer een vraag. Hoe vaak komt het echter voor dat het antwoord dat helemaal niet een antwoord is op de vraag de winnaar wordt? Er zal in ieder geval nooit kunnen worden volstaan met een technische argumentatie vanuit de idee van toegepaste of bruikbare wetenschap.

Variatie en selectie

De prijsvraag biedt de ruimte om tot een alternatieve plek voor ‘variatie en selectie’ van concepten te komen, het is in de termen van Toulmin een ‘ecologische nis’, waar de evolutie van concepten plaatsgrijpt. Niet op de hoogwetenschappelijke wijze, niet op de louter instrumentele wijze. In de prijsvraagsituatie wordt een aantal rollen gespeeld, die bijvoorbeeld worden gerepresenteerd door de samenstelling van de jury’s: vakjury voor de betekenis van de ontwerpen in het algemeen, de streekjury voor de betekenis ervan voor het gebied.

Maar ook is het voor de wisselwerking tussen Ω en λ belangrijk, dat de situatieve problematiek is ingebed in een algemenere context. Zoals Vandenput stelt, Ω en λ worden alleen verbonden als wordt ingespeeld op de tijdgeest, dat wil zeggen: meta-thema’s worden geformuleerd die de situatieve problematiek weliswaar overstijgen, maar ook inkaderen (denk bijvoorbeeld aan het thema energietransitie in de 9e prijsvraag). Ook die thema’s spelen een rol bij de variatie en selectie van ideeën en concepten door de jury’s.

In de plananalyse is duidelijk geworden dat een concept verschillende dimensies heeft, een concept bestaat uit deelconcepten. Soms wordt onderscheid gemaakt naar concepten en cruciale details, waarmee wordt aangegeven dat onderdelen van het antwoord structureel, andere accidenteel kunnen zijn. Ook een deelconcept of detail kan daarbij structureel zijn.

Zoals het Nijmeegse essay uit 1990 aangeeft: door middel van vergelijkend onderzoek van de ontwerpen kan kennis worden verkregen.

Maar dat hoeft zich niet alleen te richten op de concepten als geheel, maar kan ook betrekking hebben op het vergelijken van deelconcepten of specifieke dimensies van de ontwerpconcepten. Ook is het niet zo dat theorie of wetenschappelijkheid per se door veralgemening tot stand moet komen. Ook de *individualiteit* van een concept kan theorie of wetenschappelijke kennis inhouden.

Argumentatieleer

Tenslotte willen we wijzen op de betekenis van een (toegepaste) argumentatieleer. Niet alleen voor kennisontwikkeling in het algemeen, maar met name ook voor de ideeënprijsvraag. Uitgangspunt is, dat niet kan worden volstaan met een technische argumentatie (argumentatie gebaseerd op techné) zoals in het geval van toegepaste wetenschap. In dit verband is het van belang het vraag-antwoordkarakter van kennisontwikkeling te problematiseren.

De problematologie gaat hierin zeer ver. Het antwoordkarakter van elk concept wordt geproblematiseerd. Ook het antwoord wordt weer tot vraag, en leidt tot nieuwe communicatie.

In het bijzonder is dan de relatie tot politiek en beleid (politieke epistemologie) interessant. Dit is, aldus Michiel Meyer, per definitie, *contingent*, want alle politieke spreken is contingent. Kennis en beleidsontwikkeling gaan hun eigen gang, hebben een eigen autonomie, hun eigen conatus (drijfveer), zoals de politiek dat heeft, en ze sluiten niet of nauwelijks op elkaar aan. Ook het ontwerpend onderzoek als onderzoek naar het mogelijke kan gemakkelijk contingentie tot ideaal verheffen en daardoor vrijblijvend worden en terugvallen op een mysterieus Voorverstandnis of een subjectieve grond ('persoonlijke fascinatie').

Het gaat in de prijsvraag, als vorm van ontwerpend onderzoek, niet om semantiek, maar om echte betekenis in termen van discipline en/of professionele kennis. Om hieraan vorm te geven lijkt de argumentatieleer die Toulmin

heeft ontwikkeld tegen de achtergrond van het phronesis-concept relevant.²⁰ Deze argumentatieleer biedt de mogelijkheid enerzijds het instrumentele karakter c.q. de technische argumentatie toe te laten én te overstijgen, anderzijds de vrijblijvendheid van het ontwerpend onderzoek te onderdrukken, aangezien elk concept wordt opgevat als een *claim*, een claim op waarheid, maar dan wel in termen van de praktische wijsheid of phronetische kennis, met alle dimensies van dien. In het bevragen van de wijze van argumentatie kan al dan niet de subjectiviteit en of fascinatie van de ontwerper worden bevestigd.

De argumentatietheorie heeft ook een juridische invalshoek.²¹ Dit spoort zeer goed met het gebruik van het proces van jurering in een prijsvraag. In de wetenschap is, aldus Toulmin, een traditie gegroeid, waarin de logische argumentatie de boventoon voert. Dat betekent een lineair proces gebaseerd op causaliteit. Als een schakel niet klopt, is de logische keten verbroken. De methodologie zoals beschreven in de

Nijmeegse plananalyse vertoont hiervan duidelijk de trekken. Maar het is de vraag of een ontwerpproces de causaliteit en lineaire stap-voor-stap-argumentatie kent van een schema zoals gegeven door Hoogerwerf.

Toulmin gaat uit van een wetenschappelijke argumentatie als een *juridisch weefsel*, waaruit je weliswaar een draad los kunt trekken, maar toch blijft de argumentatie bestaan, totdat door het lostrekken van te veel draden een geheel van losse eindjes ontstaan. Het wiskundige model wordt vervangen door een juridisch model.

Op basis van Toulmin's uitgangspunt kan in een ideeënprijsvraag elk ontwerp, elk concept of deelconcept worden beschouwd als een claim op waarheid. Het is aan de jury de waarde van deze claim te bepalen op grond van het onderzoek naar de argumentatie. Toulmin heeft een schema ontwikkeld dat bekend staat als *Toulmin's model*. Dit model gaat er vanuit dat we bij het construeren van onze eigen argumentatie de argumentatie van onze

20. Stephen Toulmin, Albert R. Jonson, *The abuse of casuistry. A history of moral reasoning*. Berkeley: University of California Press, 1988

21. Stephen Toulmin, *The uses of argument*. Cambridge: Cambridge University press, 1958

tegenstander beschouwen – in de prijsvraag respectievelijk de argumentatie van de prijsvraagdeelnemer en de Eo Wijers-stichting. Aannames van Toulmin zijn:

- Alle argumentatie is *betwistbaar*;
- *Oordelen* komen van een neutrale 3e partij (de rechter, een jury, de lezer; in de prijsvraag een dubbele 3e partij: de streek- en vakjury);
- Ga er bij je argumentatie vanuit dat *niets vanzelfsprekend is*, andere partijen zullen het in principe niet met je eens zijn.

Het model van Toulmin kent verder een aantal elementen. Belangrijk is het onderzoek naar het karakter van de claim als *enthymem*, een argumentatie met een verzwegen element. Dat betekent het zoeken naar de verborgen aannames waarop de argumentatie van het ruimtelijke ontwerp is gebaseerd, vaak waarden, uitgangspunten en principes, die als vanzelfsprekende of vanzelfzwijgende vooronderstel-

lingen zijn ingevoerd. Vooronderzoek brengt deze vooronderstellingen aan het licht en kijkt hoe vanzelfsprekend ze zijn. Dat bepaalt in hoge mate de waarde van de claim van het ruimtelijke ontwerp of concept. Het is duidelijk dat hier grote relatie ligt met het fenomenologische Vorverständnis, zodat in de ideeënprijsvraag een mix van wetenschappelijke tradities mogelijk wordt. Vanwege het onderzoek naar de geldigheid van vooronderstellingen kan worden gesteld: tegenover het subsumptiebeginsel van de instrumentele beleids- en ingenieurswetenschap gaat Toulmin's argumentatieleer uit van het *assumptiebeginsel*.

Andere elementen die in het onderzoek naar de waarheidsclaim van een concept een rol spelen in de jurering zijn, aldus Toulmin's model:

- De *waarborg* dat een claim het zal houden tegenover de jury is afhankelijk van de kracht van de vooronderstellingen, waarden, principes, aannames.

- Het antwoord op de vraag: hoe weet je dat....? De *steun van medestanders*: als een argument niet wordt gedeeld door anderen, omdat het bijvoorbeeld geen algemeen aanvaarde claim is, moet het worden bewezen. De *gronden* die worden gebruikt om de gevoerde argumentatie te bewijzen: data, statistiek, het onderzoek van geloofwaardige autoriteiten in het veld, etc.
- Een *weerlegging*, oftewel: de erkenning in een argumentatie dat een claim beperkingen heeft, dat je je bewust bent van de tegengestelde visie, maar dat je ondanks dat tegengestelde gezichtspunt je eigen propositie de beste is. En als je erkent dat je claim niet 100% bewezen kan worden, dan is het noodzakelijk deze te *kwalificeren* met termen als: in de meeste gevallen, zeer waarschijnlijk, met weinig uitzonderingen... Niet alles is zwart / wit, er is een grijze zone...

De Eo Wijersprijsvraag als kweekkamer van het regionale ontwerp

Bart de Zwart

Voor het verwezenlijken van haar doelstellingen hanteert de Eo Wijers-stichting als voornaamste instrument de ontwerpprijsvraag. Al sinds de opkomst van de moderne stedenbouw vormt de ontwerpwedstrijd een belangrijke incubator voor nieuwe ideeën in de ruimtelijke planning.¹ Prijsvragen en open oproepen gelden als momenten bij uitstek waarop innovaties worden gerealiseerd en bakens verzet. Een proeftuin voor kennisuitwisseling tussen theorie en praktijk en een experimentele handelingsruimte waarin nieuwe opgaven kunnen worden geagendeerd en bestaande veronderstellingen vrijelijk heroverwogen.

Vanaf de 2004 kent de Eo Wijersprijsvraag een gewijzigde opzet. Aanleiding hiervoor is de heroriëntatie die plaatsvindt na de zesde prijsvraag 'Grenzeloze beweging' (2001-2002). Bij de evaluatie van de resultaten van de voorbije edities komt naar voren dat het ontwerpen op het bovenlokale schaalniveau door de jaren

heen weliswaar 'goed tot ontwikkeling is gekomen', maar dat het lastig blijft om 'ontwerpogaven dusdanig te organiseren dat uitvoering ook een vanzelfsprekendheid [is]'.² De Eo Wijers-stichting besluit hierop haar aandacht specifiek te richten op 'de koppeling van planvorming en uitvoering'. Onder het klinkende motto 'De zevende, geen zwevende' herformuleert de stichting haar ambities. Ze haakt daarbij aan op ideeën over sturingsfilosofie die in dezelfde tijd onder de term 'ontwikkelingsplanologie' in de Nederlandse ruimtelijke ordening hun intrede doen.

De nieuwe ambities resulteren ondermeer in een herontwerp van de ontwerpprijsvraag. Daarbij wordt de prijsvraag gesplitst in een ideeën- en een uitwerkingsfase. De ideeënfase krijgt het karakter van een reguliere ontwerp-wedstrijd, terwijl de uitwerkingsfase wordt ingericht als besloten competitie voor de inzendingen die in de ideeënronde als meest

kansrijk beoordeeld zijn. Ook wordt voorafgaand aan de oproep een uitgebreid voorbereidingstraject ingesteld waarin, door de Eo Wijers-stichting geselecteerde, aspirant prijsvraaggebieden zich kandideren voor deelname. Omdat deelname aan de prijsvraag voorbehouden is aan uitsluitend die regio's die tijdens de voorbereidingsfase tot een gedegen uitwerking van de regionale opgave komen krijgt het voortraject de rol van een wedstrijd in een wedstrijd. Niet alleen de ontwerpers maar ook de opdrachtgevers zelf moeten zich bewijzen. Wat het belang van laatstgenoemden voor de stichting onderstreept.

Naast veranderingen in de opzet van de prijsvraag vinden ook een aantal inhoudelijke innovaties plaats. Zo doet in de zevende editie waterproblematiek haar intrede als overkoepelend thema voor de prijsvraagregio's. 'Water' wordt opgevoerd emblematische opgave op de regionale schaal. Een thema dat niet alleen

1. Over de historische rol van prijsvragen in de stadsplanning, zie bijvoorbeeld: Peter Breitting, 'The role of the competition in the genesis of urban planning. Germany and Austria in the nineteenth century', in: Anthony Sutcliffe (red.), *The Rise of Modern Urban Planning 1800-1914*. London: Mansell, 1980, pp. 31-54

2. Eo Wijers-stichting, *Businessplan 2005-2007*, 2005, p. 3

doorwerkt op verschillende ruimtelijke en bestuurlijke schaalniveaus, maar tevens verschillende disciplines en beleidssectoren met elkaar verbindt.³

Een andere nieuwigheid is de invoering van de zogenaamde streekjury die namens de belanghebbenden in de regio een oordeel over de inzendingen velt. Hoewel de dubbeljurering niet in alle regio's direct even goed uit de verf komt, lijkt het samenbrengen van verschillende beoordelingskaders een kansrijke ingang voor het vergroten van het kennisuitwisselend vermogen van de prijsvraag.

Nu moge het duidelijk zijn dat het niet de primaire inzet is van deze plananalyse om de veranderingen die sinds 2004 zijn doorgevoerd systematisch te evalueren. Noch om uitspraken of aanbevelingen te doen die het blikveld van de stedenbouw als discipline overschrijden. Niettemin laat de bredere context waarin de opdracht voor de analyse is geformuleerd ruimte voor enkele meer algemene beschouwingen

over het functioneren van de prijsvraag. Zij het dat deze opmerkingen niet gelezen dienen te worden als uitgewerkte adviezen, maar als poging om enkele aandachtspunten te agenderen welke een bijdrage kunnen leveren aan het versterken van de positie van de Eo Wijersstichting als intermediaire organisatie in het veld van de regionale planvorming.

Ontwerp, project en proces

Belangrijk onderdeel van de vernieuwde opzet van de prijsvraag is de introductie van een voorbereidingsfase bestaande uit een serie zogenaamde *werkconferenties*. Thematische bijeenkomsten, onder voorzitterschap van de Eo Wijersstichting, waarin aspirant prijsvraaggebieden worden uitgedaagd hun regionale opgave uit te diepen en zo te komen tot een betere formulering van de prijsvraagopdracht. Bijgestaan door het kennisnetwerk van de stichting ('het bureau') en een wisselend verbond

van externe experts (adviseurs, onderzoekers, prominenten) wordt via een vorm van interview toegewerkt naar het concretiseren van de vraagstelling en het identificeren van een bijbehorende probleemeigenaar.

Vooraf aan dit laatste aspect wordt groot belang gehecht. Niet alleen wordt goed opdrachtgeverschap beschouwd als een voorwaarde voor het kunnen verbinden en activeren van betrokken partijen, het identificeren van een 'voorbeeldige' opdrachtgever blijkt tevens de lakmoesproef te zijn voor de institutionele capaciteit in het gebied.

Ervaringen met de prijsvraag in de IJmeer-regio tonen aan hoezeer het ontbreken van een bestuurlijke trekker symptomatisch kan zijn voor een onderliggend patroon van politieke spanningen en asymmetrische verhoudingen. Een gebrek aan vertrouwen en daadkracht resulterend in bestuurlijke inertie welke zijn weerslag vindt in de omgang met de resultaten van de prijsvraag.

3. Maarten Bruns i.o.v. Eo Wijersstichting, *Ruimte voor realisatie: Voorbeeldig opdrachtgeverschap en de regionale wateropgave*. Den Haag: MinLNV, 2004

Het opdrachtgeverschap dat de stichting beoogt te ondersteunen is herkenbaar, visio-nair en betrokken. Een profiel dat wellicht het dichtst werd benaderd in de editie ‘Beerze Reusel’. Toch blijkt het vinden van een aansprekende trekker voor de regio in de praktijk aanhoudend gecompliceerd. Niet alleen is het vaandeldragerschap dat de Eo Wijers-stichting nastreeft sterk gebonden aan individuen, het is ook zeer vatbaar voor het politiek-bestuurlijke gesternte waaronder wordt gewerkt. Gevangen tussen de volatiliteit van politieke besluitvorming en institutionele traagheid, pendelt het project van het weerstand bieden aan de waan van de dag naar het doorbreken van weerbarstige ambtelijke dynamiek.

Voor het vormgeven aan deze complexe taak wordt behalve naar de opdrachtgever ook nadrukkelijk naar de plannen zelf gekeken. Anders dan de inzendingen af te rekenen op hun ruimtelijke voorstellen alleen worden zij ook gewogen op hun procesvoerende capaciteit. Eén van de innovaties die in dit verband suc-

cesvol is gebleken is de keuze om een *thema-tische focus* aan te brengen in de prijsvraagopdracht. De wateropgave die centraal stond in de zevende en, in iets mindere mate, de achtste editie vormde een geslaagde poging om vanuit een intersectoraal en meerschalgig thema aan de regio te werken. Het water verbindt verschillende facetten van de regionale opgave en maakt het mogelijk andere problematiek hieraan deelachtig te maken. Ook de twee thema’s van de recente negende editie – ‘krimp’ in combinatie met ‘transformatie van energielandschappen’ – lijken over een vergelijkbare potentie te beschikken.⁴

Van belang is echter steeds dat de thematiek die centraal staat in de ontwerpogave ook daadwerkelijk een relatie heeft met de regio waaraan wordt gewerkt. Het aanhalen van generieke beleidsagenda’s of marketingretoriek zal wellicht op korte termijn kunnen rekenen op bestuurlijke doorzettingsmacht maar blijft op termijn steken in oppervlakkige concepten. In dit opzicht zouden, in die regio’s waar een

samenbindend thema minder voor de hand ligt, ook de ontwerpen zelf een rol kunnen spelen bij het aanreiken van een motief.

Recente voorbeelden laten zien hoe ontwerpen in verschillende situaties succesvol hebben ingespeeld op ondermeer infrastructuur, formeel ruimtegebruik, landbouwherstructurering of erfgoedtransformatie.⁵ Terugkerende succesfactoren blijken daarbij respectievelijk intersectoraliteit (thema’s die verschillende disciplines verenigen), het werken ‘door de schalen heen’ (kwesties die raken aan verschillende schalen) en een nadruk op processen (stromen, transformaties, gebruik, etc.) veeleer dan op objecten.

Een andere troef van de Eo Wijersprijsvraag voor het versterken van de procesvoerende capaciteit van de plannen is de stap die gemaakt is naar de uitwerking van *sleutelprojecten*. De sleutelprojecten vervullen in het planvormingsproces een dubbele rol. In de eerste plaats dienen ze als *pilot* voor de nadere uitwerking van praktische aspecten van het plan. Een labora-

4. Het derde thema van de negende editie, ‘ruimtelijke kwaliteit’, is eigenlijk te generiek om als inhoudelijk thema door te gaan.

5. Voor een reflectie op opkomende praktijken in het regionaal ontwerp, zie: Nancy Meijsmans (red.), *Designing for a Region*. Amsterdam: SUN Academia, 2010

torium voor het toetsen van principeoplossingen, alvorens deze op grotere schaal worden geïmplementeerd. Maar de sleutelprojecten dienen ook als *stepping stone* op weg naar realisatie. Een succesvol uitgevoerd sleutelproject kan nieuwe partijen over de streep trekken om zich aan het plan te verbinden en mobiliseert draagvlak en middelen voor de uitvoering van overige onderdelen van het plan.

De grootste kracht van het sleutelproject zit evenwel in de combinatie van beide; de koppeling van lerend vermogen en handelingsperspectief. Het uitwerken van de projecten dwingt na te denken over de geleiding van het plan in schaal en tijd, en verbindt dit aan concrete actie. Resultaat is een genre plannen dat in staat is tot adaptatie aan veranderende condities en ruimte biedt voor voortschrijdend inzicht.

In plaats van simpelweg te opteren voor een gefaseerde aanpak – een methode die slechts een getemporeerde variant betekent van het aloude totaalplan – biedt het sleutelproject,

in combinatie met de thematische focus, een uitgelezen kans om op te schakelen naar een inclusieve, veeleer dan een integrale, manier van plannen maken. Plannen die, als het ware, gelijktijdig op twee laterale sporen aan de regio werken: het ene omvattend, visionair en kritisch, het ander strategisch, tastbaar en handelingsgericht. Ontwerpen die vertrekken vanuit enerzijds de inclusie en anderzijds de beperking; die handelen over de gehele regio zonder noodzakelijk over elk aspect hiervan uitspraken te doen.

Ontwerp, opgave en opdrachtgever

Een vierde innovatie die in de prijsvraag is doorgevoerd is de introductie van de zogenaamde *streekjury*. Deze jury treedt op naast de door de stichting benoemde vakjury en heeft als taak laatstgenoemde te adviseren vanuit haar specifieke kennis van de regio. De streekjury, waarin naast de opdrachtgever ook ver-

schillende regionale stakeholders zijn vertegenwoordigd, beoordeelt de inzendingen niet uitsluitend op hun functionele kwaliteit maar ook op de mate waarin deze aansluiting vinden bij de institutionele constellatie in de regio. Een bijzondere verdienste van deze constructie is dat gedurende het prijsvraagtraject steeds drie vormen van kennis worden gecombineerd. Ten eerste, de lokale kennis van de actoren uit de regio, zowel via de inbreng van de opdrachtgevende partijen in het voortraject als via de streekjury bij de uiteindelijke beoordeling van de plannen. Ten tweede, de procesmatige en planinhoudelijke ondersteuning vanuit de Eo Wijers-stichting in de vorm van ervaringskennis, professionele expertise, en de begeleiding bij het prijsvraagproces. En ten slotte, het ruimtelijk inzicht dat wordt verkregen door de inzet van ontwerp in relatie tot de gestelde opgave.

Hoewel de *kennistrialoog*⁶ die bij deze uitwisseling ontstaat een krachtig middel is voor zowel het komen tot de formulering van een gede-

6. Bart de Zwart, 'A Triptych of Expertise. The Design Competition as an Instrument to Unite Assignment, Design and Commissioner', in Nancy Meijsmans (red.), *op. cit.*, pp. 120-133

gen project als het versterken van de regionale ontwerppraktijk in brede zin, is een aantal opmerkingen te maken ten aanzien van de wijze waarop elk van de kennisgebieden in het prijsvraagproces wordt gemobiliseerd.

In de eerste plaats is het in dit verband goed om nader stil te staan bij de rol van regionale coproducenten. Voortschrijdende inzichten uit de politieke en ruimtelijke wetenschappen wijzen erop dat regionale ontwikkeling wordt gekenmerkt door een complexe verdeling van kennis en handelingscapaciteit. Zowel de kennis die benodigd is voor het vaststellen van de opgave en bijbehorende interventies als het vermogen om deze acties feitelijk uit te voeren liggen verspreid, wat noodzaakt tot een opvatting van ruimtelijke (co)productie die verder reikt dan de geijkte openbaar bestuurlijke instituties. Een opvatting die zich rekenschap geeft van het uitgebreide scala aan spelers uit zowel de publieke als private sfeer dat misschien niet formeel als opdrachtgevende partij betrokken is, maar evengoed als ruimtelijke actor in het regionale netwerk opereert.

Een eerste aanzet hiertoe is de reeds geopperde suggestie om de streekjury, bij wijze van klankbordgroep, in de voorbereidingsfase van de prijsvraag te betrekken.⁷ Een andere, meer verregaande, mogelijkheid is het introduceren van een vorm van ruimtelijke netwerkverkenning als onderdeel van de opgavedefinitie. Niet bij wijze van traditionele stakeholderanalyse, maar als een poging de ruimtelijke ontwikkelingsprocessen van de regio uiteen te leggen en de formatieve krachten ervan te lokaliseren. Een dergelijke uitgebreide actor-netwerkanalyse gaat verder dan het inventariseren van belanghebbenden in een voorgenomen ruimtelijke ontwikkeling. Ze zet in op het in kaart brengen van bestaande maakverbanden en leest de transformatie van het gebied in functie van zijn onderliggende productiesystematiek. Een dergelijke insteek gaat vergezeld van het heroverwegen van de betrokkenheid van ontwerp gedurende het verloop van het prijsvraagproces. Mede ingegeven door het format van de ontwerpwedstrijd vinden in de huidige situ-

atie probleemstelling en ontwerp op verschillende momenten plaats. De uitwerking van de opgave die wordt uitgevoerd in voorfase van de prijsvraag – en waarbij kennisuitwisseling plaatsvindt tussen de opdrachtgevers en de Eo Wijers-stichting – vindt zijn beslag in een opdrachtomschrijving die de krijtlijnen van het speelveld voor de ontwerpers uitzet. Van de ontwerpers wordt verwacht dat zij, op samenhangende wijze, ruimtelijk invulling geven aan de ambities en beleidsvoornemens die in de prijsvraagopdracht zijn vastgelegd. Het wordt gevraagd uitdrukking te geven aan een planconcept dat beantwoordt aan de opgave die door de opdrachtgever op voorhand is uitgelijnd.

Deze volgorde lijkt te zinsspelen op een rolverdeling waarin het ontwerp primair wordt aangezocht als oplossingsgenererend instrument.⁸ Een gereedschap dat ruimtelijke interventies voorstelt naar aanleiding van vooraf gekaderde kwesties en deze zodanig verbeeldt dat de realisatie ervan aantrekkelijk en aanne-

7. Deze suggestie kwam naar voren tijdens een van de werkconferenties ter voorbereiding op de negende prijsvraag, op 17 juni 2010 in Amersfoort.

8. Zie in dit verband ook de bijdrage van Kees Doevendans elders in deze rapportage.

melijk wordt. Echter, de vraag dringt zich op of hiermee recht wordt gedaan aan de explorerende potentie van het ontwerpinstrument en of voldoende gebruik gemaakt wordt van zijn problematiserende vermogen.

Uit de plananalyse blijkt dat de plannen zoals die zijn gemaakt in het kader van de Eo Wijersprijsvraag behalve als oplossingsvoorstellen ook opgevat kunnen worden als zelfstandige, kennisdragende objecten. Objecten die weliswaar geproduceerd zijn binnen de context van een bepaalde vraagstelling en opdracht, maar die uiteindelijk in hun eigen termen over de werkelijkheid spreken en in deze hoedanigheid zich ook een eigen opgave stellen. Ontwerpen kunnen, met andere woorden, niet alleen gelezen worden op grond van hun antwoordkarakter, maar vertegenwoordigen tevens een capaciteit in probleemstellende zin.⁹

Dit betekent ook dat de inzet van ontwerpen – als object en als activiteit – een rol kan en kunnen spelen gedurende het gehele traject. Te denken valt ondermeer aan het benutten van ontwerpexercities die in het verleden in de

deelnemende regio's zijn uitgevoerd ten behoeve van het scherpstellen van de opgave. Door ontwerpmatige precedents te beschouwen los van hun actuele bestuurlijke status zijn zij niet alleen nuttig als vorm van beleidsinventariatie, maar krijgen zij tevens een functie als ruimtelijk archief van het gebied.

Een andere mogelijkheid is een meer actieve inzet van ontwerp in relatie tot de opgave-definitie. Ontwerpen zouden in dit verband een belangrijke functie kunnen vervullen juist ook waar het gaat om het onderzoeken van de vraag achter de vraag. Het voorbeeld van de IJmeer-casus is in dit verband wederom illustratief. De oorspronkelijke prijsvraag brengt hier in zekere zin een onderscheid aan tussen de ruimtelijke en de politieke dimensie van de opgave. Het beschouwt de institutionele context als voorwaardelijke factor in relatie tot het oplossen van de ruimtelijke problematiek. Echter, ruimte en politiek zijn – zeker op het regionale schaalniveau – in zowel context, conditie, als concept voordurend in wisselwerking met elkaar.

De radicale ongelijksoortigheid van de gebieden aan weerszijde van het IJmeer: aan de ene kant Amsterdam als emblematische staalkaart van de Nederlandse stedenbouw, met zijn historisch vormgegeven relaties met het achterland en autonome planningscultuur; en aan de andere kant Almere, als nationaal 'pleegproject' opgetrokken uit het tabula rasa van de IJsselmeerpolders, een erfenis die tot op de dag van vandaag gepersonifieerd wordt door haar bestuur. – Welke 'streek' wordt in een dergelijke context door de streekjury gerepresenteerd? De IJmeer-regio laat zien dat problematiek die gewoonlijk opgevat wordt als bestuurlijke of politieke kwestie ook gelezen kan worden als onderdeel van de historische en, bij uitbreiding, ruimtelijke context. Dat wat wordt aangezien voor een externe conditie in feite onderdeel is van de opgave en dat de omgang hiermee dus niet alleen in bestuurskundige oplossingen maar evengoed in termen van het ontwerp moet worden gezocht.

9. Karl Beelen, 'Cartografie als kritisch project. Of: wat willen kaarten?', *Oase*, 80, 2010, pp. 79-90

10. Nancy Meijsmans, Bart de Zwart, 'Naar een cultuur van regionaal ontwerpen. Verkenning van een praktijk in ontwikkeling', *Oase*, 80, 2010, pp. 108-125

11. Verg. Hajer, M., Sijmons, D. & Feddes, F. (red.), *Een plan dat werkt: ontwerp en politiek in de regionale planvorming*. Rotterdam: NAI Uitgevers, 2006

Politiek wordt in het hedendaagse debat vaak gereduceerd tot een van de elementaire hindernissen van het regionale ontwerp.¹⁰ Naast hun ruimtelijke, financiële en juridische onderbouwing, moeten plannen ‘landen’, zogezegd, in de democratische arena alvorens te kunnen worden uitgevoerd. Echter, het samenspel van de technocratische en de democratische dimensie – het spanningsveld tussen expertise en legitimiteit¹¹ – is slechts één aspect van de complexe taak waar regionaal ontwerp voor staat.

Juist daar waar het gaat om het verbeelden van mogelijke verbanden tussen verschillende – al dan niet on(der)belichte – dimensies van de opgave en het in kaart brengen van onderliggende motieven en hun politieke implicaties in brede zin, dat is waar het ontwerp zijn onderscheidende bijdrage levert, en waar het waarschijnlijk ook zijn grootste maatschappelijke relevantie behaalt.

Maatwerk

De Eo Wijers-stichting heeft uitgesproken zich in haar nieuwe prijsvraagmodel primair te willen inzetten voor het komen tot uitvoerbare plannen. Deze doelstelling komt niet alleen tot uitdrukking in het prospecteren naar potentiële opdrachtgevers, maar ook in de zoektocht naar een genre plannen dat ruimtelijk inzicht paart aan economische, institutionele en praktische intelligentie.

De stichting lijkt aldus tegenwicht te willen bieden aan de populaire neiging om de notie van ‘ruimtelijke kwaliteit’ te marginaliseren tot beleidsretoriek. Om haar uit te hollen tot een inhoudsloos begrip dat los gemaakt is van elke territoriale context. De Eo Wijers-stichting onderkent (terecht) dat ruimtelijke kwaliteit zich moeizaam laat definiëren in abstracte termen, maar vraagt om uitwerking in concrete situaties. Immers alleen dan wanneer ruimtelijke kwaliteit ruimtelijk is ingevuld is een zinvolle discussie erover mogelijk.

Levend archief

In de interviews die in het kader van de plananalyse zijn gevoerd met betrokkenen bij de Eo Wijers-stichting komt van tijd tot tijd bezorgdheid naar voren over het momentele karakter van de prijsvraag. Weliswaar genereert de competitie grote maatschappelijke aandacht en bestuurlijk momentum, maar de continuïteit van dit elan staat na afloop van de prijsvraag in de praktijk al snel onder druk. Bovendien blijkt de belangstelling zich vooral te beperken tot de winnende inzending(en), terwijl nu juist het kenniscreërend vermogen van de prijsvraag – zoals deze plananalyse mede heeft laten zien – ligt in het geheel. In het proces, in de analyse, en in de totaliteit van de inzendingen – als cultuurgoed, als cognitief product en als meervoudige onderzoek van de opgave.

Kijkend naar de werkwijze van de Eo Wijers-stichting kunnen we vaststellen dat deze kwestie voor een belangrijk deel ook een *archiveringsvraag* betreft.

De term ‘archivering’ kan in dit verband wellicht verwarrend werken aangezien het archief soms worden opgevat als een inactieve verzameling materiaal. Statische documentatie zonder evidente actualiteitswaarde die voornamelijk van belang is als historische of juridische referentie. De definitie waar deze tekst naar verwijst is echter ruimer en stelt het archief als dynamisch instrument voor het beheren van kennis uit lopende (werk) processen.

Toch is een nuancering ten opzichte van de nadruk op uitvoerbaarheid op zijn plaats. Vooral daar een preoccupatie met uitvoering de indruk zou kunnen wekken dat de ultieme vervulling van een ontwerp- of planconcept gelegen is in zijn materiële realisatie.

Dat terwijl de kracht van het ontwerp nu juist besloten ligt in de veelzijdigheid van zijn beeldende vermogen. In het feit dat ontwerpen over meer gaat dan plannen maken en uitvoeren, maar ook een instrument is voor het (be) spreken van, het denken over, en het bewerken van het territorium, zonder daarin onmiddellijk fysieke ingrepen te doen. De ruimtelijke bepaaldheid van het ontwerp beperkt zich niet alleen tot zijn realisatie, maar ligt evengoed besloten in zijn visuele registers. Ontwerpen zijn er niet alleen om Nederland mooier te maken, ze helpen ook om een ander beeld te vormen van wat een (mooi) Nederland kan zijn.

Uit de indrukwekkende geschiedenis van de Eo Wijers-stichting blijkt wat het belang is van het ontwikkelen van visionaire, goed doordachte,

regionale plannen. Ze laat echter ook zien dat ‘de regio’ geen vaststaand gegeven is, maar een verschijnsel dat telkens een andere gedaante vertoont al naar gelang de richting van waaruit het wordt benaderd. De regio is “een voor specifieke doeleinden tijdelijk gestabiliseerde aandachtsselectie”¹², en dat maakt het regionale ontwerp per definitie maatwerk.

Dit maatwerk kan betekenen dat de ene keer het ontwerp wordt ingezet voor onderzoeken van de regio of het inkaderen en inschalen van de opgave, terwijl de andere keer het ontwerp dient voor het creëren van handelingsperspectief of om te prospecteren naar actoren en hun belangen. Ontwerpen leiden daarbij soms tot niets, soms tot nieuwe ontwerpen, soms tot ander of meer samenhangend beleid. En soms tot plannen en projecten die – al dan niet gesteund door dit beleid – al bricolierend regionale ruimtelijke ontwikkelingprocessen voortzetten, bijsturen, of amenderen.

Veeleer dan te streven naar ‘uitvoerbaarheid’ of ‘uitvoeringsgerichte plannen’, lijkt het rele-

Dergelijke informatie omvat in het geval van de Eo Wijers-stichting meer dan alleen de ingezonden plannen, maar strekt zich uit tot juryrapporten, prijsvraagopgaven, plananalyses en verslagen van werkconferenties. Het vormgeven van het archief als een digitaal doorzoekbare informatie- en inspiratiebron biedt de mogelijkheid de opbrengst van de prijsvraag direct toegankelijk te maken voor opdrachtgevers, ontwerpers en onderzoekers. Omgekeerd kunnen bijvoorbeeld de plananalyses ook een sleutel vormen voor wetenschappelijke ontsluiting van het archief.

De ordening en ontsluiting van de data kan reeds voorafgaand aan de prijsvraag worden ontworpen en desgewenst met terugwerkende kracht worden opgeschaald naar het gehele Eo Wijersarchief. Eigentijdse digitale applicaties kunnen dienen om het archief relatief eenvoudig (online) toegankelijk te maken, en grafische interfaces maken het mogelijk om de database visueel te doorzoeken en associatief dwarsverbanden tussen archiefstukken te leggen.¹³

Op deze manier heeft het archief van de Eo Wijer-stichting naast een historische waarde ook een gebruikswaarde voor de toekomst. Niet alleen wordt voorkomen dat het ‘goud voor overmorgen’¹⁴ dat in de plannen zelf besloten ligt verloren gaat, maar is het archief de ingang tot het gehele intellectuele kapitaal van de stichting.¹⁵

vant om de effectiviteit van de ontwerpfiguur als vertrekpunt te nemen. Verschillende opgaven vragen niet alleen om verschillende typen oplossingen, maar ook om verschillende vormen van ontwerpinzet. De uitdaging ligt erin de juiste match te vinden tussen de actualiteit van de opgave en het bijpassende genre van ontwerp, in plaats van te streven naar realisatie zondermeer.

Het loslaten van de uitvoeringsimperatief betekent overigens niet dat ook het handelingsperspectief van de zevende en achtste prijsvraag dient te worden verlaten. Integendeel, juist het creëren van aandacht voor de relatie tussen visievorming en actie is een belangrijke stap voor het rehabiliteren van de contextualiteit van het ontwerp. Voor het engageren van de realiteit, daar waar regionale plannen voorheen nog wel eens in hun eigen werkelijkheid boven het territorium leken te zweven.

Wat wel resulteert is een ontzenuwing van de noodzaak om onderzoek en ontwikkeling louter in functie van elkaar te zien. Om op elke

ideeënfase en uitwerkingsfase te laten volgen, om alle plannen af te rekenen op hun tastbare resultaat. Het *laboratorium* en de *fabriek* bestaan in werkelijkheid veeleer naast dan in het verlengde van elkaar. Het zijn verschillende loci van kennisproductie en ze produceren verschillende soorten kennis.

De vernieuwingen die zijn doorgevoerd in aanloop naar de zevende prijsvraag zijn een belangrijke stap geweest in het transformeren van de prijsvraag van een ontwerpplaboratorium voor de regio naar kweekkamer voor het regionaal ontwerp. Een plek waar een bijzonder klimaat heerst waarin kruisbestuivingen ontstaan en nieuwe kiemen in een geconditioneerde atmosfeer tot ontwikkeling kunnen worden gebracht. Precies deze kwaliteit – het cultiveren van de ontluikende praktijk van regionaal ontwerpen – is wat de Eo Wijers-stichting tot zo'n belangrijke speler in de Nederlandse ruimtelijke ordening maakt. Niet het zorgen dát er op de regionale schaal ontworpen wordt, maar het zorgen vóór het regionaal ontwerp.

12. “Meer nog dan de stad is de regio een gerucht. [...] Wie namens de regio spreekt vertelt – en dat hoort ook zo – provisoire verhalen, beschrijft één of meerdere versies van de regio, die geen van alle de regio uitputtend verbeelden. [...] De regio is zo beschouwd vooral een verhaal, een kaart, een contour die om een stuk werkelijkheid heen gelegd wordt.” Michiel Dehaene, Bart de Zwart, ‘Het luie oog van de regionale planvorming. Een verhalende blik op stad en streek’, *S&RO*, 06, 2009, pp. 40-43

13. In ondermeer de museale en bibliotheekwereld wordt op dit moment geëxperimenteerd met soortgelijke interactieve toepassingen.

14. Jannemarie de Jonge, ‘Vloeibare regio's’, *S&RO*, 6, 2009, pp 10-19

15. Met dank aan vormgevingsarchivaris Bernadine Ypma voor haar adviezen inzake de toepassings- en ontsluitingsmogelijkheden van het Eo Wijersarchief.

Colofon

Deze plananalyse is uitgevoerd door de leerstoel Stedebouw van de Technische Universiteit Eindhoven, in opdracht van de Eo Wijerstichting.

Eindhoven, oktober 2010

Tekst

Bart de Zwart
Kees Doevendans
Bruno De Meulder

Contact

Technische Universiteit Eindhoven
Faculteit Bouwkunde, leerstoel Stedebouw
t.a.v. ir. B.A.M. de Zwart
Den Dolech 2
5612 AZ Eindhoven

